

LAKIOSAA LOUKKAAVA TESTAMENTTI

Rintaperillisen, testamentin saajan ja
lesken asema lakiosan loukkaustilanteessa

Riikka Paunonen

Opinnäytetyö
Marraskuu 2014
Liiketalouden koulutusohjelma
Oikeudellinen asiantuntijuus

TIIVISTELMÄ

Tampereen ammattikorkeakoulu
Liiketalouden koulutusohjelma
Oikeudellinen asiantuntijuus

RIIKKA PAUNONEN:

Lakiosaa loukkaava testamentti. Rintaperillisen, testamentin saajan ja lesken asema lakiosan loukkaustilanteessa.

Opinnäytetyö 48 sivua
Marraskuu 2014

Suomalainen jäämistöoikeus pohjautuu lakimääräiseen perimysjärjestykseen, josta perittävä voi halutessaan poiketa laatimalla testamentin. Testamentilla ei voida kuitenkaan syrjäyttää rintaperillisiä eli perittävän lapsia, ottolapsia ja heidän jälkeläisiään, sillä rintaperillisellä on oikeus saada jäämistöstä niin kutsuttu lakiosa.

Opinnäytetyön tavoitteena oli kuvata rintaperillisen lakiosaoikeuden ja perittävän laatiman testamentin päällekkäisyydestä aiheutuvaa lakiosan loukkausta ja sen seurauksia rintaperillisen, testamentin saajan ja lesken perintöoikeudelliseen asemaan. Opinnäytetyön tarkoituksena oli selvittää tiivistetysti ja havainnollisesti lain ja sen esitöiden sekä oikeuskirjallisuuden ja oikeuskäytännön suuntaviivojen avulla, miten rintaperillisen lakiosa ja testamenttimääräys toteutetaan silloin, kun perittävän laatima testamentti loukkaa lakiosaa. Rintaperillisen perintöoikeudellista asemaa ja lakiosaoikeutta kuvattiin suhteessa testamentin saajaan ja leskeen.

Aiheen tarkastelun ulottaminen kolmeen eri intressitahoon havainnollisti lakiosaoikeuden loukkaamattomuutta, mutta toisaalta osoitti myös sen, että lakiosasta ei voida puhua täysin rajoittamattomana oikeutena. Suhteessa testamentin saajaan rintaperillisen lakiosa on turvattu, sillä lakiosaa loukkaava testamentti on rintaperillistä kohtaan tehoton. Lisäksi rintaperillinen voi hakea kanteella lakiosan täydennystä, mikäli perittävän elinaikanaan tekemät vastikkeettomat luovutukset estävät lakiosan toteuttamisen.

Lesken asema rintaperillisen lakiosavaatimuksia kohtaan on sen sijaan vahva. Lakiosaoikeus joutuu väistymään lesken vähimmäissuojan tieltä. Lakiosaa ei voida toteuttaa, jos se koostuu omaisuudesta, johon leskellä on niin kutsuttu vähimmäissuoja eli oikeus pitää hallinnassaan puolisoiden yhteisenä kotina käytetty asunto ja tavanmukainen asuinranta-alue. Lakiosan toteuttaminen siirtyy, kunnes lesken oikeus lakkaa. Lisäksi lakiosa voi kaventua, jos leski käyttää hyväkseen oikeuttaan olla maksamatta tasinkoa avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta rintaperillisille.

Tässä työssä pohdittiin myös lakiosajärjestelmän nykytilaa ja tulevaisuudennäkymiä. Vaikka lakiosalla on suomalaisessa jäämistöoikeudessa pitkä historia, sen uudistamiselle on julkisen keskustelun perusteella aihetta. Yhteiskunnan rakenteiden ja arvojen muuttuminen vaikuttaa väistämättä siihen, että lakiosan olemassaolo täytyy kyseenalaistaa ja arvioida uudelleen.

Asiasanat: lakiosa, perintö, perintöoikeus, testamentti

ABSTRACT

Tampereen ammattikorkeakoulu
Tampere University of Applied Sciences
Degree Programme in Business Administration
Option of Legal Expertise

RIIKKA PAUNONEN:

The Testament violating the Compulsory Legal Portion. The Standing of the Direct Heir, Legatee and Widow when the Enforcement of the Compulsory Legal Portion is prevented by the Testament.

Bachelor's thesis 48 pages
November 2014

The Finnish legacy law is based on the legal succession which the testator may deviate from with a testament. However, the direct heir always has the right to a so called compulsory legal portion which cannot be overridden by the testament. The objective of this study was to describe the contradiction between the direct heir's right to the compulsory legal portion and a testament in a situation where the testament violates the legal portion, preventing its enforcement to the direct heir. In addition, the objective of this study was to examine the effects of the above mentioned situation on the direct heir, legatee and widow(er) and on their role in inheritance.

The purpose of this thesis was to provide the reader with a demonstrative and summarized description of how the compulsory legal portion and the testament order are enforced when the testament prevents the direct heir's right to the legal portion. The study was carried out by using a legal method including the examination of law, preparatory material of law, legal literature and the Supreme Court precedents. The research questions were answered from the perspective of three different parties: direct heir, legatee and widow.

The study showed that the compulsory legal portion is a highly protected right. For example, a testament that prevents the enforcement of the legal portion is ineffective against the direct heir. In addition, the direct heir may apply for supplements at the District Court if the enforcement of the legal portion is prevented by gratuitous transfers made by the testator.

However, a few instances prove that the compulsory legal portion is not a dominant right. The widow(er)'s standing in relation to the direct heir is strong because of special legal protection. That is, the widow(er) has the right to maintain in their possession the mutual residence and the residential property. The legal portion comes into effect once the widow(er)'s legal protection ceases. In addition, the legal portion might decrease if the widow(er) uses their right to refrain from paying compensation to the direct heir.

Even though the legal portion has a long tradition in the Finnish legacy law, according to public discussion, there is a need for a reform. The changes in the structure of the society and in the values inevitably cause a re-evaluation of the existence of the legal portion.

Key words: compulsory legal portion, inheritance, legacy law, testament

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	6
2	PERINTÖOIKEUDEN LÄHTÖKOHTIA.....	7
3	RINTAPERILLINEN JA LAKIOSA.....	9
3.1	Kuka on rintaperillinen?	9
3.2	Oikeus lakiosaan	9
3.3	Lakiosan määräytyminen	10
3.4	Lakiosajärjestelmän tausta ja nykytila	14
4	TESTAMENTTI PERITTÄVÄN TAHDONILMAUKSENA	17
4.1	Testamentin tunnusmerkit.....	17
4.2	Testamentin muotomääräykset	18
4.3	Tahdon ja tarkoituksen tulkinta	20
4.4	Testamenttien jaottelu	22
4.4.1	Omistusoikeustestamentti	22
4.4.2	Käyttöoikeustestamentti	23
4.4.3	Hallintatestamentti	24
4.4.4	Tuotto-oikeustestamentti.....	24
4.5	Testamentin moite.....	24
5	LAKIOSAN TOTEUTTAMINEN LOUKKAUSTILANTEESSA.....	28
5.1	Ongelman kuvaus	28
5.2	Rintaperillinen	28
5.2.1	Lakiosan vaatiminen	29
5.2.2	Lakiosan täydentäminen.....	30
5.3	Testamentin saaja.....	31
5.3.1	Lakiosan maksaminen rahana	31
5.3.2	Testamentin saajien keskinäinen vastuu	33
5.4	Leski.....	34
5.4.1	Tasinkoprivilegi	34
5.4.2	Enimmäissuoja	35
5.4.3	Vähimmäissuoja.....	35
6	POHDINTA.....	40
	LÄHTEET	46

LYHENTEET JA TERMIT

AdoptioL	adoptiolaki 22/2012
AL	avioliittolaki 234/1929
HE	hallituksen esitys
IsyysL	isyyslaki 700/1975
KKO	korkein oikeus, korkeimman oikeuden päätös
L lapseksiottamisesta	laki lapseksi ottamisesta 153/1985
OM	oikeusministeriö
PK	perintökaari 40/1965

1 JOHDANTO

Perintöön liittyvät kysymykset tulevat ajankohtaiseksi yleensä ihmiselämän loppupuolella. Siltä varalta, että perittävä ei ole laatinut omaisuudestaan jälkisäädöstä eli testamenttia, noudatetaan perintökaassa (40/1965) annettuja määräyksiä lakimääräisestä perimysjärjestyksestä ja perinnönjaosta. Testamentti on kuitenkin perittävän ainoa ja hyvin yleisesti käytetty keino määrätä omaisuudesta haluamallaan tavalla. Testamentilla annetut määräykset voivat tietyissä tilanteissa joutua väistymään, mikäli ne loukkaavat rintaperillisen oikeutta saada jäämistöstä vähimmäisosuus eli niin kutsuttu lakiosa.

Tämän opinnäytetyön tavoitteena on kuvata rintaperillisen lakiosaoikeutta suhteessa testamentin saajaan ja leskeen silloin, kun perittävän laatima testamentti loukkaa lakiosaa. Rintaperillisellä on lähin oikeus perintöön. Rintaperillisellä tarkoitetaan perittävän lapsia, ottolapsia ja heidän jälkeläisiään. Lakiosan loukkauksesta on kyse silloin, kun testamentilla määrätään omaisuudesta siten, että lakiosan täysimääräinen toteuttaminen rintaperillisen hyväksi estyy.

Opinnäytetyön tarkoituksena on selvittää rintaperillisen, testamentin saajan ja lesken perintöoikeudellista asemaa lakiosan loukkaustilanteessa lain ja sen esitöiden sekä oikeuskirjallisuuden ja oikeuskäytännön avulla. Tämä opinnäytetyö on tarkoitettu havainnollistavaksi esitykseksi rintaperillisen lakiosaoikeuden ulottuvuudesta suhteessa testamentin saajaan ja leskeen. Aiheen taustalla on omakohtainen kiinnostukseni perhe- ja perintöoikeuteen. Perintöoikeus on oikeudenalana haastava, koska sen soveltaminen edellyttää useiden säännösten yhtäaikaista tulkintaa ja käsitystä siitä, miten vallitsevat olosuhteet vaikuttavat kulloinkin tarkasteltavana olevaan kysymykseen. Työ soveltuu käytettäväksi esimerkiksi ohjeena testamenttia laadittaessa, etenkin silloin, kun testamentin edunsaajaksi halutaan asettaa joku muu kuin rintaperillinen.

Opinnäytetyö on jaettu kuuteen päälukuun. Johdannon jälkeen luvuissa 2–4 käsitellään perintöoikeudellisia periaatteita, lakiosaa ja testamenttia. Työn viidennessä luvussa tarkastellaan tutkimusongelmaa rintaperillisen, testamentin saajan ja lesken näkökulmasta. Lopuksi esitetään työn kannalta keskeiset johtopäätökset ja pohditaan aiheen tulevaisuudennäkymiä.

2 PERINTÖOIKEUDEN LÄHTÖKOHTIA

Perintöoikeudelliset kysymykset tulevat ajankohtaisiksi yleensä vasta ihmisen elämänsä loppupuolella. Elämäntilanne vaikuttaa siihen, millaisiin ratkaisuihin perittävä päätyy määritessään omaisuudestaan kuoleman varalta. Usein omaisuuden ja omistuksen siirtymisestä jälkipolville halutaan varmistua etukäteen. Esimerkiksi avioliitossa elävä saattaa pitää tärkeänä puolisonsa toimeentulon turvaamista, kun taas yksin elävä sukulaisistaan erkaantunut saattaa haluta testamentata kaiken omaisuutensa lähimmälle ystävälleen.

Vaikka laki antaa ratkaisun useimpiin perimystä koskevaan juridiseen ongelmaan, olosuhteiden ja elämäntilanteiden moninaisuus tekee oikeudenalasta haastavan. Perintöoikeutta on vaikea rajata tarkkojen raamien sisälle. Ensinnäkin perintöoikeus kuuluu yksityisoikeuden alaan, mutta sillä on liityntä julkisoikeuteen muun muassa perintövero- ja testamentin kautta (Kangas 2012, 24). Toisaalta sillä on yhteyksiä moniin perheoikeudellisiin normeihin, kuten avioliitto- ja isyyslakiin. Suomen jäämistöoikeuden keskeisin laki on perintökaari (40/1965). Vainajan omaisuus jaetaan lakimääräistä perimysjärjestystä ja perintökaaren säännöksiä noudattaen ellei jäämistöstä ole määrätty testamentilla toisin.

Perintökaaren osoittama lakimääräinen perimysjärjestys rakentuu kahden perusperiaatteen varaan: perillisen oikeuskelpoisuuteen sekä perillisen ja perittävän sukulaisuussuhteeseen. Ensinnäkin perillisen on oltava elossa perittävän kuolinhetkellä (PK 1:1) ja toisekseen perillisen ja perittävän välillä on vallittava sukulaisuus-, avioliitto- tai otto-lapsisuhde (Aarnio & Kangas 2000, 35).

Lakimääräinen perimysjärjestys jakaa perilliset kolmeen paranteeliin eli perillisryhmään. Ensimmäiseen perillisryhmään kuuluvat ainoastaan rintaperilliset. Toiseen perillisryhmään kuuluvien perittävän vanhempien sekä perittävän veljien ja sisarten ja veli- ja sisarpuolten oikeus perintöön toteutuu vain, jos perittävällä ei ollut lapsia. Kolmannen perillisryhmän edustajat eli perittävän isovanhemmat ovat oikeutettuja perintöön vain, jos toiseen perillisryhmään kuuluvia ei ole. Kangas (2012, 349) toteaa, että edellä kuvattu paranteeliperimys voi toteutua puhtaasti vain sellaisessa tilanteessa, että perittä-

vältä ei jäänyt lapsia, eikä omaisuuden jakautumisesta määräävää testamenttia. (Aarnio & Kangas 2000, 35–35 ja Kangas 2012, 349, 353–354.)

Perittävien keskinäiset suhteet ja kuolinpesässä jaettavana oleva omaisuus määrittävät perinnönjaon onnistumisen. Mikäli perinnönjaon tulisi aina perustua perillisten yhteisymmärrykseen, voisi moni kuolinpesä jäädä jakamatta perintöriitojen takia. Tällaisia tilanteita silmällä pitäen perintökaari on haluttu rakentaa tasajaon periaatteen varaan (Saarenpää, 1994, 14). Tasajaon periaate tarkoittaa sitä, että samassa asemassa olevat perilliset perivät yhtä paljon. Samassa asemassa ovat ne perilliset, jotka kuuluvat samaan perillisryhmään. Lisäksi jokaisen perillisen jako-osuuteen tulisi kuulua kaikenlaisia omaisuutta. (Saarenpää 1994, 15.)

Lakimääräinen perimysjärjestys kuitenkin väistyy, mikäli vainaja on elinaikanaan tehnyt pätevän testamentin ja määrännyt siinä omaisuutensa jakautumisesta toisin. Oikeusministeriön perintökaaren uudistamistarpeita selvittäneen työryhmän mukaan kaikista perittävistä vajaa viidennes tekee testamentin ja testamenteista noin kaksi kolmasosaa tehdään lesken tai rintaperillisen hyväksi (OM 2004, 14). Samassa selvityksessä todettiin, että testamenttia käytetään harvoin syrjäyttämään leski tai rintaperillinen, vaan usein testamentilla halutaan varmistaa perinnön säilyminen lähisuvussa (OM 2004, 41).

3 RINTAPERILLINEN JA LAKIOSA

3.1 Kuka on rintaperillinen?

Rintaperillinen määritellään suhteessa perittävään. Oikeudellisesti pätevä lapsen ja vanhemman suhde oikeuttaa rintaperillisen perintöön vanhempansa jälkeen. (Aarnio & Kangas 2009, 74.) Rintaperillisasemassa ovat ensinnäkin puolisoiden yhteiset avioliiton aikana syntyneet lapset eli aviolapset ja perittävän aikaisemman avioliiton aikana syntyneet lapset (Aarnio & Kangas 2000, 44–45). Toisekseen rintaperillisiä ovat lapset, jotka ovat syntyneet avioliiton ulkopuolella, mutta jotka mies on tunnustanut tai joille mies on saanut tuomioistuimen vahvistaman isyyden (IsyysL 3 §).

Myös ottolapsella on oikeus perintöön ottovanhempiensa jälkeen. Vuonna 2012 voimaantullut uusi adoptiolaki (22/2012) paransi merkittävästi ennen vuotta 1980 lapseksi otettujen perintöoikeudellista asemaa. Uuden adoptiolain mukaan ottolapsella on samanlainen oikeus perintöön kuin ottovanhempien biologisilla lapsilla riippumatta siitä, milloin ottolapsisuhde on alkanut (HE 47/2011, Adoption oikeusvaikutukset ja AdoptioL 100 §).

Ennen uuden adoptiolain voimaantuloa ottolapsen oikeus ottovanhempiensa perintöön määräytyi sen mukaan, milloin ottolapsisuhde oli alkanut. Ennen 1.1.1980 adoptoidut lapset kuuluivat niin kutsutun heikon adoption piiriin. Tämä tarkoitti perintöoikeudellisesta näkökulmasta sitä, että ottolapsella oli oikeus perintöön ottovanhempiensa jälkeen, mutta ei esimerkiksi ottovanhempien vanhempien tai ottovanhempien biologisten lasten jälkeen. Sen sijaan 1.1.1980 tai sen jälkeen adoptoidut lapset rinnastettiin täysin biologisiin lapsiin. He kuuluivat vahvan adoption piiriin. (Kangas 2012, 416 ja L lapseksiotamisesta 153/1985.)

3.2 Oikeus lakiosaan

Lakiosa on perintökaaren määritelmän mukaan puolet lakimääräisen perimysjärjestyksen mukaan tulevasta perintöosan arvosta (PK 7:1.2). Rintaperillisellä sekä ottolapsella ja tämän jälkeläisellä on oikeus lakiosaan perittävän jälkeen (PK 7:1.1). Lakiosa koskee

perittävän suoraan alenevassa polvessa olevia rintaperillisiä ja sijaantulo-oikeuden nojalla rintaperillisten lapsia. Toisin sanoen kaikki ensimmäisen paranteelin perillisasemassa olevat ja heidän sijaansa tulevat perilliset ovat oikeutettuja lakiosaan. (Kangas 2002, 150.)

Rintaperillisen erityisasemaa perimyksessä kuvaa se, että rintaperillisellä on lähin oikeus perintöön ja että rintaperillinen syrjäyttää kaikki muut intressitahot (Mikkola 2000, 98). Vaikka oikeus lakiosaan on vain perittävän rintaperillisellä, ensimmäisessä perillisryhmässä vallitsee rajaton sijaantulo-oikeus (Aarnio & Kangas 2000, 45). Lakiosaan voi rajoittamattomasta sijaantulo-oikeudesta johtuen olla oikeutettu myös joku muu kuin rintaperillisen asemassa oleva, esimerkiksi rintaperillisen lapset, jos rintaperillinen on ehtinyt kuolla ennen vanhempiaan. Sijaantulo-oikeus antaa perilliselle samat oikeudet kuin sille, jonka sijaan hän on perimyksessä tullut. Rintaperillisen määritelmä on siten ymmärrettävä laajemmassa muodossa: lakiosaan oikeutettu voi olla rintaperillinen tai tämän sijaan tullut perillinen. (Kangas 2012, 350.)

3.3 Lakiosan määräytyminen

Perittävän jäämistön voidaan katsoa koostuvan kahdesta osasta: lakiosasta ja vapaaosasta. Jako ja etenkin vapaaosan käsite ovat jossain määrin harhaanjohtavia. Vapaaosalla viitataan tässä yhteydessä siihen osaan jäämistöstä, josta perittävä voi määrätä vapaasti lakiosan estämättä. Suomen lainsäädäntö ei kuitenkaan rajoita perittävän oikeutta määrätä omaisuudestaan elinaikanaan tai testamentilla vain vapaaosan laajuudessa. (Aarnio & Kangas 2009, 821–822.)

Aarnio ja Kangas (2010, 400) huomauttavat, että perittävä voi aina määrätä koko omaisuudestaan siitä huolimatta, että puolet jäämistöstä kuuluu lakiosasuojan piiriin. Näin ollen lakiosajärjestelmä määrittää ainoastaan sen, missä laajuudessa testamentti voidaan panna täytäntöön. Lakiosaoikeudessa on siten tiivistetysti kyse tehokkaasta suojasta perittävän testamenttia ja perittävän elinaikanaan tekemiä tiettyjä vastikkeettomia luovutuksia vastaan, jotka estävät rintaperillistä saamasta lakiosaansa täysimääräisenä. (Aarnio & Kangas 2010, 399–400.)

Voimassa oleva perintökaari pohjautuu suhteelliseen ja arvomääräiseen lakiosaan. Lakiosa on aina suhteellinen ja arvomääräinen ellei perittävä ole testamentissaan toisin määrännyt. Lakiosa tarkoittaa puolta lakimääräisen perimysjärjestyksen mukaan tulevasta perintöosan arvosta. Perintöosa on puolestaan perillisen osuus pesän varoihin. (Aarnio & Kangas 2010, 376, 405.)

Suhteellinen lakiosa määrittää suhdeluvun, jonka mukaan lakiosa lasketaan (Aarnio & Kangas 2009, 823). Toisin sanoen, minkä suhteellisen osuuden kukin lakiosaan oikeutettu perillinen tulee saamaan lakiosajäämistöstä. Kun tiedetään suhdeluku, voidaan määrittää lakiosan rahamääräinen arvo eli kuinka paljon kukin lakiosaan oikeutettu tulee saamaan lakiosajäämistöstä rahamääräisesti (Kangas 2002, 151). Tällöin puhutaan arvomääräisestä lakiosasta eli varallisuusarvosta, joka saadaan jakamalla lakiosajäämistön arvo jokaiselle perilliselle lasketulla suhdeluvulla (Aarnio & Kangas 2010, 403–404).

Oletetaan yksinkertaistettu tilanne, jossa perittävän jäämistön arvo on 100 000 euroa ja perittävältä jää kaksi rintaperillistä. Lakiosajäämistön arvo on puolet koko jäämistön arvosta eli 50 000 euroa. Jäämistön toinen puoli eli 50 000 euroa kuuluu vapaaosan piiriin, josta perittävä voi määrätä vapaasti. Yhden rintaperillisen suhteellinen lakiosa on $1/2$. Näin ollen molemmat rintaperilliset saavat lakiosana 25 000 euroa ($50\,000\text{ euroa} \cdot 1/2$). Jos rintaperillisiä olisi kolme, heidän kunkin suhdeluku olisi $1/3$ jne.

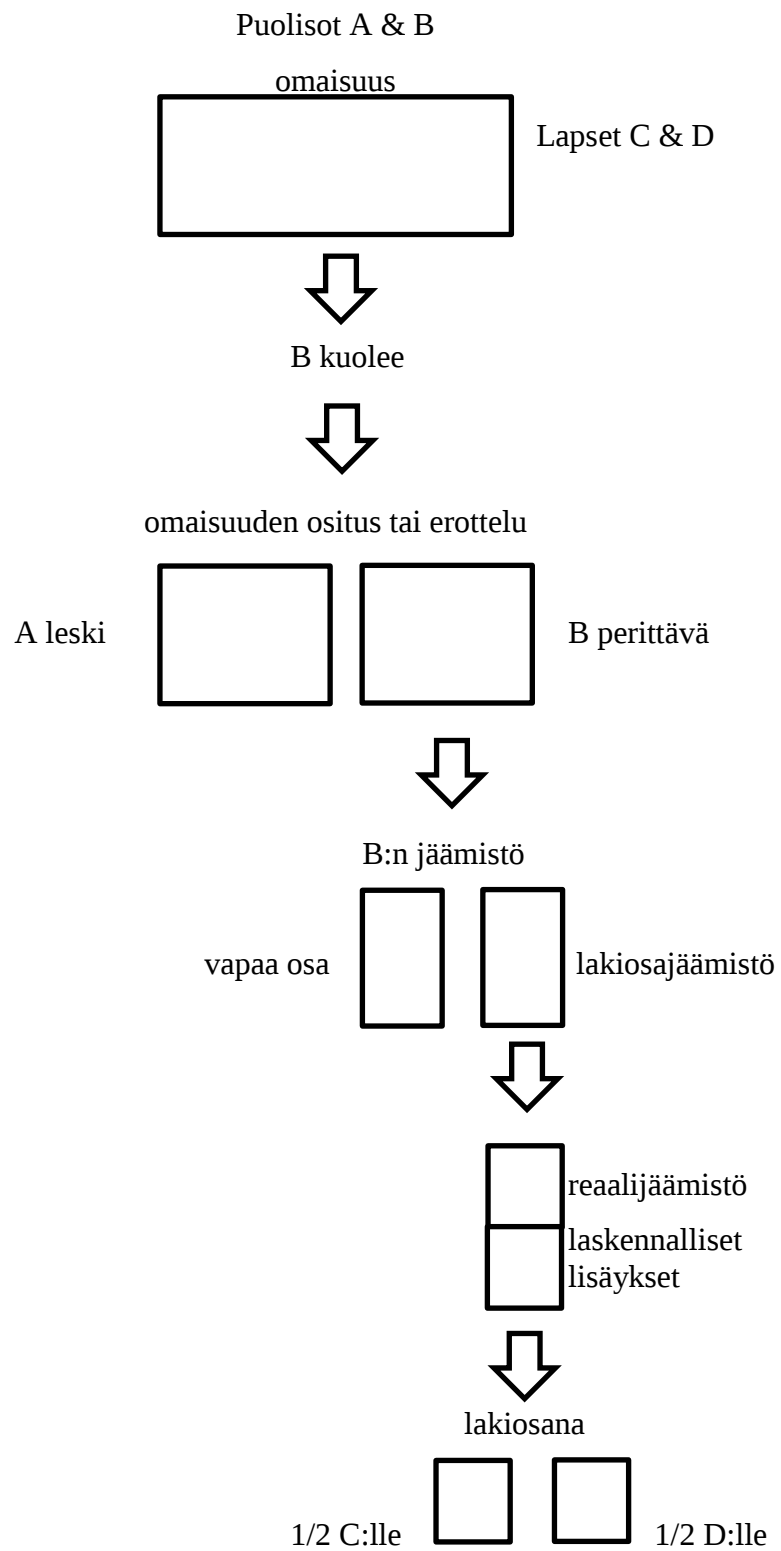
Jäämistöön katsotaan kuuluvaksi kaikki se omaisuus, joka perittävällä oli kuolinhetkellä, mutta omaisuuden arvo määrittyy perinnönjakohetken mukaisesti. Jotta saadaan selville kunkin rintaperillisen lakiosan suhteellinen ja arvomääräinen suuruus, tulee perittävän jäämistöstä erottaa lakiosajäämistön osuus. Lakiosajäämistö muodostuu 1) reaali-jäämistöstä ja 2) mahdollisista laskennallisista lisäyksistä. (Kangas 2012, 409–410.)

Reaalijäämistö tarkoittaa jäämistön nettoarvoa eli sitä omaisuutta, joka jää jäljelle, kun perittävän velat on vähennetty varallisuudesta. Reaalijäämistön suuruuteen vaikuttaa se, oliko perittävä kuollessaan avioliitossa ja kuuluuko hänelle avio-oikeuden alaista omaisuutta. Perittävän avioliitto purkautuu kuolinhetkellä (AL 3 §). Avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta suoritetaan ositus ja omaisuudesta, johon puolisoilla ei ollut avio-oikeutta, suoritetaan omaisuuden erottelu. Näin avio-oikeuden nojalla laskettu avio-osa tai erotte-lusta saatu omaisuus muodostavat reaali-jäämistön. (Kangas 2012, 409.)

Lakiosajäämistön toisen puolen muodostavat niin kutsutut laskennalliset lisäykset. Laskennallisten lisäysten huomiointi lakiosajäämistöä laskettaessa turvaavat rintaperillisen lakiosan toteutumisen siltä varalta, että perittävä on elinaikanaan tehnyt vastikkeettomia luovutuksia tämän vahingoksi. Laskennallisia lisäyksiä ovat enakkoperintö, testamenttiin rinnastuva lahja, suosiolahja ja ylisuuret henkivakuutusmaksut. Se, kenen hyväksi perittävä on tällaisen vastikkeettoman luovutuksen tehnyt, voi joutua täydentämään lakiosaa, jos rintaperillinen vaatii täydennystä määrääjassa nostetulla kanteella. Laskennallisten lisäysten merkitystä lakiosajäämistössä korostaa se, että reaali-jäämistön arvo voi jäädä nolaksi, jos perittävän jäämistössä olevat varat eivät riitä kokonaisuudessaan kattamaan velkoja. Tällöin lakiosa voidaan toteuttaa mahdollisten laskennallisten lisäysten avulla. (Kangas 2012, 410–412, 422.)

Esimerkkinä laskennallisen lisäyksen vaikutuksesta lakiosan määräytymiseen voidaan ottaa perittävän yhdelle rintaperilliselle maksama enakkoperintö. Oletetaan tilanne, jossa perittävän jäämistön arvo on 100 000 euroa ja perittävältä jää kaksi rintaperillistä A ja B. Ilman enakkoperintöä molempien rintaperillisten lakiosa määräytyisi samojen periaatteiden mukaisesti kuin edellisessä esimerkissä, jolloin kukin rintaperillinen saisi lakiosana 25 000 euroa. Perittävä on kuitenkin maksanut A:lle enakkoperintönä 10 000 euroa. Tämä otetaan lakiosaa laskettaessa huomioon vähennyksenä A:n lakiosasta. Toisin sanoen A:n lakiosa on 15 000 euroa ($25\,000 - 10\,000$) ja B:n lakiosa 25 000 euroa.

Seuraavalla sivulla olevassa kuviossa 1 on havainnollistettu lakiosan muodostumista perittävän jäämistöstä. Lähtötilanteessa perittävä on ollut naimisissa ja puolisoilla on kaksi yhteistä lasta.

KUVIO 1. Lakiosan muodostuminen perittävän jäämistöstä.

3.4 Lakiosajärjestelmän tausta ja nykytila

Nykymuotoisen lakiosajärjestelmän juuret ulottuvat 1950-luvulle, mutta sen syntyhistoria on paljon vanhempi. Kuitenkin lakiosainstituutio on ikäänsä nähden kokenut vain vähäisiä muutoksia, mikä kertoo sen vahvasta asemasta suomalaisessa yhteiskunnassa. Oikeus lakiosaan on kautta aikojen nähty sukuperimyksen kulmakivenä. Taustalla on ajatus sukupolvien välisestä solidaarisuudesta ja perheelle kuuluvan omaisuuden säilymisestä suvussa. Ennen kaikkea lakiosan tehtävänä on alun perin ollut turvata rintaperillisten taloudellinen toimeentulo ja heidän keskinäinen yhdenvertaisuus. (Kangas 2004, 576 ja OM 2004, 44.)

Vaikka lakiosainstituutiota voisi sen historian valossa kuvaila suhteellisen muuttumattomaksi, se on tästä huolimatta joutunut kohtaamaan lukuisia uudistuspyrkimyksiä, muun muassa hallituksen esitysten ja työryhmämietintöjen muodossa. Tarve uudistaa lakiosajärjestelmää johtuu siitä, että sille aikanaan asetetut tehtävät ovat osittain vanhentuneita ja tarpeettomia. (Korpiola 2010, 1342.)

Koska Suomessa on kehittynyt sosiaaliturva ja koska perinnön saadessaan rintaperilliset ovat aiempaa iäkkäämpiä, lakiosan merkitys elatuksen ja toimeentulon takaajana on vähäinen. Yhden rintaperillisen arvomääräinen lakiosa on lähtökohtaisesti suurempi, koska perittävät ovat kuollessaan vauraampia ja rintaperillisten määrä perheessä on pienentynyt. Näin ollen järjestelmää kehitettäessä voidaan entistä enemmän antaa sijaa perittävän mahdollisuuksille ennakoida ja suunnitella omaisuutensa jakautumista. (OM 2004, 46–47.)

Oikeuskirjallisuudessa lakiosajärjestelmää on arvosteltu ehdottomaksi ja perittävän oikeuksia liikaa rajoittavaksi. Ehdottomuudesta kertoo se, että rintaperillisen perinnöttömäksi jättäminen on mahdotonta ilman lakiin perustuvaa syytä (Mikkola 2000, 102). Tästä johtuen viimeisen kymmenen vuoden aikana lakiosasäännöstöä on ehdotettu muutettavaksi siten, että rintaperillisen lakiosaoikeutta kavennettaisiin perittävän eduksi (Korpiola 2010, 1342).

Oikeusministeriön perintökaaren uudistamistarpeita pohtinut työryhmä esitti raportissaan erilaisia vaihtoehtoja lakiosajärjestelmän muuttamiseksi. Merkittävin muutos työryhmän mielestä syntyisi, jos lakiosan suhteellista osuutta pienennettäisiin. Tämä tar-

koittaisi käytännössä sitä, että perittävällä olisi aiempaa laajemmat oikeudet määrätä omaisuudestaan testamentilla. Uudistus ei kuitenkaan mahdollistaisi rintaperillisten ohittamista perinnönjaossa, vaan oikeus lakiosaan säilyisi edelleen. (OM 2004, 47, 51.)

Toisaalta arvomääräisen ylärajan asettaminen tai perittävän eläessään antamien lahjojen huomioon ottamisen rajoittaminen voisivat työryhmän mukaan tulla kyseeseen lakiosan uudistamiskeinoina. Kangas (1998, 1083) kritisoi nykyistä lakiosasäännöstöä ja puoltaa edellä esitettyjä vaihtoehtoja. Lakiosan arvomääräinen yläraja merkitsisi enimmäissummaa, jonka rajoissa lakiosaoikeus voitaisiin toteuttaa. Jälkimmäinen muutosehdotus puolestaan viittaa perittävän elinaikanaan tekemiin vastikkeettomiin luovutuksiin, jotka voidaan perintökaaren mukaan ottaa huomioon lakiosaa laskettaessa. Lahjojen huomioon ottamisen rajoittamisella työryhmä halusi herättää keskustelua siitä, kuinka pitkälle ajassa taaksepäin perittävän lahjoitukset voidaan nykyisen lainsäädännön salliessa huomioida. Vaarana on nimittäin se, että lakiosaa laskettaessa otetaan huomioon myös sellaisia lahjoituksia, joilla perittävä ei ole elinaikanaan tarkoittanut suosia yhtä perillistä muiden kustannuksella tai ylipäänsä järjestellä perintönsä jakautumista ennakoon. (OM 2004, 48, 50.)

Vaikka oikeusoppineet ovat ottaneet kantaa lakiosajärjestelmän haittapuoliin, näyttäisi siltä, että lakiosasta kokonaan luopumiselle ei ole riittävästi perusteita. Kolehmainen (2011, 321) pitää todennäköisenä, että lakiosaoikeuden heikentäminen johtaisi omistuksen keskittymiseen ja kilpailun vähentymiseen. Jos perittävälle sallittaisiin mahdollisuus siirtää omaisuutensa joko kokonaan tai valtaosin vain yhdelle perilliselle, se murentaisi lakiosainstituution perimmäistä tarkoitusta eli sosiaalisten rakenteiden lujittamista ja varallisuuden tasaista jakautumista yhteiskunnassa (Kolehmainen 2011, 321–322).

Monet seikat puoltavat lakiosan säilyttämistä suomalaisessa oikeusjärjestyksessä. Myöskään perintökaaren uudistamistarpeita selvittänyt työryhmä ei nähnyt koko lakiosaoikeuden poistamiselle riittävästi perusteita, vaikka monin osin järjestelmän olemassa olo kyseenalaistettiin. Koska lakiosa turvaa rintaperilliselle vähintään osan perittävän jäämistöstä, sillä voidaan tehokkaasti torjua tilanteet, joissa perittävä käyttäisi kiristyskeinona määräämisvaltaansa ja uhkaisi rintaperillistä perintöoikeuden menettämisellä. Toisaalta lakiosa torjuu myös päinvastaisia tilanteita, joissa perinnön saamiseen liittyvä painostus kohdistuu perittävään. (OM 2004, 44–45.)

Maailma on muuttunut paljon sitten 50-luvun alun jälkeen ja on selvää, että lakiosajärjestelmään kohdistuvassa kritiikissä on usein kysymys järjestelmän tarpeellisuudesta nyky-yhteiskunnassa. Useimmat rintaperillisasemassa olevat eivät tarvitse lakiosaa elinkeinon tai ammatin harjoittamiseen samalla tavalla kuin ennen, mikä Aarnion ja Kankaan (2000, 511–512) mukaan on seurausta perittävien ja rintaperillisten keski-ikäen noususta. Lakiosan merkitys rintaperillisen varallisuuteen on muuttunut, sillä perintö voidaan käyttää varallisuutta kasvattavaan tarkoitukseen, esimerkiksi kesämökin hankintaan (Aarnio & Kangas 2000, 512).

Lakiosajärjestelmässä on kyse perittävän ja rintaperillisen oikeuksien yhteensovittamisesta. Toisaalta perittävälle halutaan suoda mahdollisimman vapaat kädet määrätä omaisuutensa jakautumisesta elinaikanaan. Toisaalta tämä oikeus tulisi rajata siten, että omaisuus periytyisi ainakin osittain jälkipolville. (OM 2004, 45–46.)

4 TESTAMENTTI PERITTÄVÄN TAHDONILMAUKSENA

4.1 Testamentin tunnusmerkit

Jos perittävä haluaa määrätä omaisuutensa jakautumisesta perinnönjaossa toisin kuin perintökaaren sääntelemä lakimääräinen perimysjärjestys osoittaa, perittävä on tehtävä testamentti eli jälkisäädös (Aarnio & Kangas 2008, 13–14). Oikeusministeriön perintökaaren uudistamistarpeita kartoittaneen työryhmän selvityksestä kävi ilmi, että perittävä varallisuus vaikutti motivaatioon tehdä testamentti. Lisäksi selvitys osoitti, että useimmiten testamentti tehtiin lesken hyväksi. (OM 2004, 54–55.)

Testamentille on tyypillistä, että sillä määrätään omaisuudesta lakimääräisestä perimysjärjestyksestä poiketen, mutta on kuitenkin huomattava, että testamentti voidaan laatia vahvistamaan sama perimysjärjestys, joka muutenkin vallitsisi lain nojalla (Aarnio & Kangas 2008, 47). Vaikka testamentti on lain tasolla tarkoin säännelty oikeustoimi, sen yksiselitteinen määritelmä on jätetty perintökaaren ulkopuolelle. Aarnion ja Kankaan (2008, 16) mukaan käytännön elämässä testamentin tunnusmerkit on helppo havaita ja ongelmat liittyvät yleensä vain rajatapausten tulkintaan. (Aarnio & Kangas 2008, 16.) Yksinkertaistetusti testamentti on kuoleman varalta tehty oikeustoimi, jolla perittävä määrää omaisuutensa omistus-, hallinta- ja käyttöoikeuksista (Kaisto & Lohi 2008, 341–342).

Testamentti voidaan tunnistaa siitä, että se on kuolemanvarainen, vastikkeeton ja yksipuolinen oikeustoimi. Kuolemanvaraisuudella tarkoitetaan sitä, että oikeustoimi, tässä tapauksessa testamentti, saa aikaan oikeusvaikutuksia vasta perittävä kuolemasta, ja että se synnyttää oikeuden ainoastaan testamentin saajalle. Testamentit ovat lähtökohtaisesti vastikkeettomia. Testamentti voidaan kuitenkin määritellä testamentiksi, vaikka se ei olisi puhtaasti vastikkeeton. Aarnio ja Kangas (2008, 31) huomauttavat, että vastikkeettomuus ei ole testamentin ehdoton edellytys, eikä mahdollinen vastikkeen suorittaminen velvoita testamentin tekemiseen. Testamentti ei sisällä sopimukselle ominaisia piirteitä, kuten toisen osapuolen hyväksyntää tai sitoumusta. Testamentin laadinta on siten yksipuolinen ja henkilökohtainen oikeustoimi, jota ei voida siirtää toiselle tai jonka laadinnasta ei voida antaa toiselle sitovia ohjeita tai määräyksiä (Kolehmainen & Rabinä 2012, 173–174). (Aarnio & Kangas 2008, 17, 20, 31, 45.)

Perittävä voi elinaikanaan peruuttaa tekemänsä testamentin. Peruutus ei ole sidottu muotomääräyksiin, joten se voidaan tehdä myös suullisesti. Testamentin hävittäminen tai perittävän selvä ilmaisu siitä, että testamenttimääräys ei vastaa enää hänen viimeistä tahtoaan, on tulkittava testamentin peruuttamiseksi (PK 10:5.1). Norri (2006, 127) huomauttaa, että tahto peruuttaa testamentti ei saa jäädä olosuhteiden tulkinnan tai keskustelujen varaan, vaan peruuttaminen on ilmaistava selvästi. Testamentin vapaata peruutettavuutta tukee myös PK 10:5.2, jonka mukaan lupaus olla peruuttamatta testamentti ei ole sitova. Näin ollen testamentin lopullinen sisältö tai ylipäänsä sen olemassaolo varmistuu vasta, kun testamenttia toimeenpannaan. (Kaisto & Lohi 2008, 343–344.)

Testamenttausvapaus on Suomen jäämistöoikeuden peruslähtökohta. Perittävä voi suhteellisen vapaasti poiketa lakimääräisestä perimysjärjestyksestä, mutta testamenttausvapautta rajoittavat rintaperillisen oikeus lakiosaan sekä lesken oikeus hallita jäämistöä jakamattomana (Kaisto & Lohi 2008, 350). Lakiosan ja lesken suojan asettamia rajoja testamentille tarkastellaan lähemmin opinnäytetyön viidennessä luvussa.

4.2 Testamentin muotomääräykset

Testamentin sisältö on sinänsä rajoittamatonta, mutta sen pätevyys edellyttää tiettyjen muotovaatimusten täyttymistä. Kaisto ja Lohi (2008, 343) luonnehtivat muotovaatimuksia tiukoiksi, sillä niiden noudattamatta jättäminen voi johtaa testamentin pätemättömyyteen. Pätemättömyys ei kuitenkaan ole itsestään vaikuttavaa, vaan siihen on aina vedottava (Norri 2007, 116).

Testamentin voi tehdä 18 vuotta täyttänyt henkilö, jolla on riittävä ymmärrys oikeustoimen tekoon. Oikeus tehdä testamentti on myös tätä nuoremmalla, jos henkilö on tai on ollut naimisissa. Vaatimus riittävästä ymmärryksestä testamenttia laadittaessa tarkoittaa sitä, että esimerkiksi mielisairaudesta tai muusta sieluntoiminnan häiriöstä kärsivällä ei välttämättä ole riittävää arvostelukykyä määrätä omaisuudestaan kuolemansa varalta. Norrin (2007, 95) mukaan testamenttauskelpoisuutta ei kuitenkaan arvioida samoilla kriteereillä kuin oikeustoimikelpoisuutta. Henkilöllä voi olla omaisuuden myymiseen ja taloudellisten seuraamusten arviointiin riittämätön ymmärrys, mutta on tästä huolimatta kelpoinen tekemään pätevän testamentin. (Norri 2007, 94–95.)

Testamentti on tehtävä kirjallisesti kahden esteettömän todistajan ollessa yhtä aikaa läsnä. Sekä testamentin tekijän että todistajien on allekirjoitettava testamentti omakätisesti. Testamentin tekijän ei tarvitse kertoa todistajille testamentin sisällöstä, mutta todistajien tulee olla tietoisia, että kyseessä on testamentti. (PK 10:1.)

Perittävän tulee ottaa huomioon perintökaaressa säädetty määräykset siitä, kuka voi todistaa testamentin. Todistajaksi ei kelpaa lain mukaan alle 15-vuotias eikä sieluntönnän häiriöstä kärsivä henkilö (PK 10:4.1). Voimassa oleva avioliitto testamentin tekijän kanssa ja läheinen sukulaisuussuhde aiheuttavat esteen toimia todistajana (PK 10:4.1). Myös testamenttimääräyksen todistaminen itsensä tai jonkun läheisen hyväksi aiheuttaa määräyksen pätemättömyyden (PK 10:4.2). Todistajan esteellisyyttä arvioidaan aina testamentin tekohetkellä, minkä johdosta esimerkiksi avioliiton purkautuminen ennen testamentin tekoa tai avioliiton solmiminen testamentin teon jälkeen eivät tee todistajasta etu- tai jälkikäteen jääviä (Norri 2007, 117, 120).

Helin (2002) ja Lohi (2000) ovat pohtineet testamentin muotomääräyksillä saavutettavia hyötyjä ja haittoja. Ensinnäkin muotomääräykset lisäävät varmuutta tahdonilmaisun vapaaehtoisuudesta ja testamentin tekijän oikeustoimikelpoisuudesta. Lisäksi ne vähentävät testamenttiin liittyvien riita-asioiden tuomioistuinkäsittelyjä, koska tarkkojen muotomääräysten johdosta lopputulos on osapuolten ennakoitavissa. (Helin 2002, 1160 ja Lohi 2000, 950–951.)

Muotomääräysten avulla voidaan ratkaista sellaisia testamentin pätemättömyyteen liittyviä kysymyksiä, joita muutoin olisi vaikea todistaa. Tästä esimerkkinä Helin (2002, 1160) mainitsee testamentin pätemättömäksi todistamisen sellaisessa tilanteessa, jossa testamentin tehnyt on kärsinyt henkisen toiminnan häiriöstä. Testamentin muotovirheeseen vetoaminen riittää pätemättömyyden todistamiseksi. Tällöin vainajan oikeustoimikelpoisuuden puuttuminen on merkityksetöntä. (Helin 2002, 1160.)

Testamentin laadinnassa noudatettavien muotovaatimusten tarkoituksena on suojata testamentin tekijää ulkopuoliselta painostukselta ja taivuttelulta. Painostus, taivuttelu ja sukulaissuhteiden rapautuminen puoltavat muotovaatimusten kiristämistä entisestään. Toisaalta ihmisten varallisuus on lisääntynyt, vanhusväestö on keksimääräistä terveempää kuin ennen ja vanhuuteen varaudutaan paremmin. Liiallinen sääntely testamentin muodon suhteen saattaisi johtaa siihen, että testamentin laatiminen koetaan vaikeaksi ja

tällöin testamentin tekijän tahto jäisi toteutumatta. Helin (2002, 1165) näkee mahdollisena, että lähivuosina syntyy tarvetta käydä keskustelua testamenttioikeuden uudistamisesta. (Helin 2002, 1165 ja Lohi 2000, 951.)

Korkeimman oikeuden tapauksessa KKO 2011:57 oli kyse siitä, oliko A:n laatimaa testamenttia pidettävä muotomääräykset täyttävänä testamenttina. Testamentista kävi ilmi, että se oli A:n omakätisesti allekirjoittama ja että A halusi määrätä omaisuutensa B:lle. A oli lähettänyt kyseisen asiakirjan asianajajalleen. Testamentista puuttui todistajien allekirjoitukset, mikä yksinään on riittävä syy testamentin pätemättömyyteen, mutta tapauksessa B vetosi hätätilassa tehtyyn testamenttiin. Hätätilatestamentin edellytysten ei kuitenkaan katsottu täyttyvän.

Ratkaisun perusteluissa korostettiin, että testamentin muotomääräyksen tarkoituksena on muun muassa erottaa testamentin valmistelua koskevat toimet lopullisen testamentin teosta. Näin ollen testamentin suunnittelun ja valmistelun yhteydessä syntyneitä asiakirjoja ei voida pitää testamentin tekijän lopullisena tahdonilmauksena. Korkein oikeus totesi, että vaikka A:n toimet ja keskustelut asianajajansa kanssa viittasivat siihen, että A oli aikeissa laatia testamentin B:n hyväksi, A:n laatima asiakirja ei ollut muotomääräykset täyttävä testamentti. Asiakirjaa oli pidettävä asianajajalle osoitettuna toimeksiantona ja siten testamenttina pätemättömänä.

4.3 Tahdon ja tarkoituksen tulkinta

Kuten edellä on todettu, testamentti on jäämistöoikeudellinen keino, jolla perittävä voi määrätä omaisuutensa jakautumisesta tietyissä rajoissa lakimääräisestä perimyksestä poiketen. Testamentti toimii perittävän viimeisen tahdon toteuttajana ja siksi sen huolelliseen laadintaan tulisi kiinnittää erityisen paljon huomiota.

Norri (2007, 112) suosittaa testamenttiasiakirjan laadintaa yhdeksi yhtenäiseksi asiakirjaksi, jossa määritellään tarkoin testamentin kohteena oleva omaisuus ja sen tuottama oikeus saajalleen. Kolehmainen ja Rabinän (2012, 69) mukaan testamentin laadinnan ongelmat kiteytyvät siihen, että testamentti tehdään usein liian kaavamaisesti ja unohdetaan olosuhteiden muuttumisen mahdollisuus. Tarkoituksenmukaista on myös pohtia,

onko testamentin laadinnalle ylipäänsä tarvetta, sillä huolimattomasti laadittu testamentti voi estää toivotun lopputuloksen toteutumisen (Kolehmainen & Rabinä 2012, 71).

Jos perittävän tahto ei käy testamentista yksiselitteisesti ilmi, sovelletaan perintökaaren säännöstä testamentin tulkinnasta. PK 11:1:n mukaan ”testamentti on niin tulkittava, että tulkinnan voidaan otaksua vastaavan testamentin tekijän tahtoa [...] säännöksiä on noudatettava vain, mikäli ei testamentin määräyksestä, sen tarkoitukseen ja muihin olosuhteisiin nähden, ole katsottava muuta johtuvan”. Testamentin tekijän tahdon ja tarkoituksen toteutumiselle annetaan siten erityinen painoarvo (Kaisto & Lohi 2008, 345).

Norri (2005, 343) puhuu kolmen toisiaan seuraavan säännön noudattamisesta, kun tarkastellaan testamentin sisältöä ja siinä ilmaistua tahtoa. Ensimmäisen säännön mukaan omaisuus jaetaan sen mukaisesti, mitä perittävä on testamentissaan määrännyt. Toinen sääntö ohjaa puolestaan tarkastelemaan olosuhteita silloin, kun testamenttimääräys ei ole yksiselitteisesti noudatettavissa. Olosuhteista ei voida erottaa niin kutsuttua normaallitapausta, vaan jokainen testamentti, perittävä ja perilliset muodostavat oman tapauksensa omine olosuhteineen. Tällä Norri (2005, 345) viittaa perhe- ja sukulaisuussuhteiden moninaisuuteen, omaisuuden käyttötarkoituksen erilaisuuteen sekä perillisten henkilökohtaisiin tarpeisiin ja tavoitteisiin elämässä. (Norri 2005, 345.)

Kuitenkin, kun tulkinta tapahtuu PK 11:1:n mukaan olosuhteiden valossa, lainsäätäjän ajatuksena on ollut se, että ihmiset ovat taipuvaisia käyttäytymään samoissa olosuhteissa saman kaavan mukaisesti. Olosuhteiden tarkasteluun ohjaava lainkohta saattaa vaikuttaa rajaamattomalta, mutta itse asiassa olosuhteet (vrt. seikat) ovat vain sellaisia asioita, joilla on merkitystä omaisuuden siirtymisessä perittävältä perijälle. (Norri 2005, 346.)

Mikäli ensimmäinen ja toinen sääntö eivät pysty näyttämään määräystä tai olosuhteita, noudatetaan kolmatta sääntöä eli lakia. Laki viittaa tässä kohtaa perintökaareen ja lakimääräisen perimysjärjestyksen noudattamiseen. (Norri 2005, 346.)

4.4 Testamenttien jaottelu

Testamentit on tavallisesti luokiteltu sisältönsä perusteella joko yleisjälkisäädöksiin tai erityisjälkisäädöksiin eli legaatteihin (Kangas 2002, 184). Kun perittävä määrää koko omaisuudestaan tai omaisuuden murto-osasta testamentilla, on kyseessä yleisjälkisäädös. Yleisjälkisäädöksen vastakohta on erityisjälkisäädös. Erityisjälkisäädöksessä testamenttimääräys kohdistuu tiettyyn esineeseen (esinelegaatte) tai määrättyyn summaan rahaa (rahalegaatti). (Kolehmainen & Rabinä 2012, 100–101, Norri 2007, 111.)

Testamentti voidaan tehdä yksin tai yhdessä esimerkiksi avo- tai aviopuolison kanssa. Yhdessä tehdystä testamentista käytetään nimitystä keskinäinen testamentti. Vaikka keskinäiset testamentit ovat yleisimpiä aviopuolisoiden välillä, mikään ei rajoita keskinäisen testamentin tekoa esimerkiksi sisarusten kesken (Aarnio & Kangas 2008, 459–460). (Norri 2007, 110.)

Testamenteista käytetään myös määräämisvallan laajuuteen perustuvaa jakoa omistus-, käyttö- ja tuotto-oikeustestamentteihin (Kangas 2002, 185). Perintökaari ei tunne vaikiintunutta luokittelua testamenttien välillä, vaan jako on syntynyt käytännön elämän muovaamana (Norri 2007, 101). Testamenttityyppien jaottelu on kuitenkin hyödyllistä, jotta niiden käyttötarkoitus ja erot olisi paremmin havainnollistettavissa.

4.4.1 Omistusoikeustestamentti

Omistusoikeustestamentiksi kutsuttu jälkisäädös on hyödyllinen silloin, kun perittävä haluaa antaa testamentin edunsaajalle mahdollisimman laajan määräysvallan omaisuuteensa (Kolehmainen & Rabinä 2012, 104). Omistusoikeus tarkoittaa, että omistajan asemassa olevalla on oikeus määrätä esineen tosiasiallisesta käytöstä ja hallinnasta parhaaksi katsomallaan tavalla (Kaisto & Tepora 2012, 243). Kartio (2001, 183) kuvailee omistusoikeutta täydelliseksi, toiset poissulkevaksi yksinoikeudeksi esineeseen.

Omistusoikeustestamentti voidaan laatia joko täydellä tai rajoitetulla omistusoikeudella. Jos testamentilla annetaan täysi omistusoikeus, testamentti ei sisällä toissijaismääräystä, joka rajoittaisi edunsaajaa vapaasti testamenttaamasta saatua omaisuutta. Rajoitettu omistusoikeustestamentti sen sijaan sisältää tällaisen toissijaismääräyksen. Ensisijaisen

edunsaajan on huolehdittava siitä, että toissijaismääräys on myöhemmin toteutettavissa. (Kolehmainen & Rabinä 2012, 106–107.)

Täyden ja rajoitetun omistusoikeustestamentin ero konkretisoituu aviopuolisoiden keskinäisessä jälkisäädöksessä. Täyden omistusoikeuden nojalla leski voi vapaasti määrätä saamastaan omaisuudesta esimerkiksi myymällä, lahjoittamalla, vuokraamalla tai panttaamalla sitä. Lesken omistusoikeutta voi kuitenkin rajoittaa omistusoikeustestamentin toissijainen saaja. Tällöin se määräys, jonka perittävä on antanut testamentissaan toissijaisen saajan hyväksi, on pysytettävä voimassa. Leski ei näin ollen voi määrätä omaisuudesta uudella testamentilla tai lahjoittaa omaisuutta siten, että se siirtyy lahjan saajalle lesken itsensä kuoltua. (Norri 2007, 137.)

4.4.2 Käyttöoikeustestamentti

Käyttöoikeustestamenttia voidaan käyttää sellaisissa tilanteissa, joissa omaisuus halutaan säilyttää sen lopulliselle saajalle (Norri 2007, 153). Myös käyttöoikeustestamentti voidaan laatia keskinäisenä testamenttina, jolloin se Norrin (2007, 153) mukaan soveltuu erityisesti muiden kuin aviopuolisoiden väliseksi jälkisäädökseksi. Tässä testamenttityypissä käyttöoikeus on erotettu omistusoikeudesta. Lopullinen saaja on omistajan asemassa ja käyttöoikeus kohdistetaan käyttöoikeuden haltijalle. (Kolehmainen & Rabinä 2012, 128–130.)

Käyttöoikeuden haltija saa hyödyntää testamentin kohteena olevaa omaisuutta ja siitä saatavaa tuottoa, mutta sillä edellytyksellä, että tämä ottaa huomioon omistajan oikeuden ja edun. Koska käyttöoikeus rajoittaa omistajan määräämisvaltaa, omistaja tarvitsee tekemiinsä oikeustoimiin käyttöoikeuden haltijan suostumuksen. (Kolehmainen & Rabinä 2012, 128, 130, 132.) Ilman suostumusta omistaja ei ole oikeutettu luovuttamaan, panttaamaan tai muulla tavoin määräämään käyttöoikeuden kohteena olevasta omaisuudesta ellei testamentissa ole annettu omistajalle tätä parempaa oikeutta (PK 12:6). Suostumusta voidaan hakea myös tuomioistuimelta, jolloin käyttöoikeus joko pysyy luovutuksen sallimisesta huolimatta voimassa tai lakkaa sen johdosta (Kaisto & Tepora 2012, 470).

4.4.3 Hallintatestamentti

Käyttöoikeustestamentista voidaan erottaa omaksi testamenttityypiksi niin kutsuttu hallintatestamentti, joka antaa edunsaajalleen laajemmat oikeudet kuin käyttöoikeustestamentti (Kolehmainen & Rabinä 2012, 102). Hallintatestamentti on tyyppillinen puolisoitten kesken käytetty testamentti, jolla perittävä antaa leskelle hallintaoikeuden testamentin kohteena olevaan omaisuuteen. Hallintatestamentti ei siis sisällä lesken hyväksi omistusoikeutta, vaan omistusoikeus määrätään esimerkiksi rintaperilliselle tai jollekin toiselle testamentin saajalle. (Norri 2007, 150.)

Hallintaoikeus antaa sen saajalle melko vapaat mahdollisuudet hyödyntää hallinnan kohteena olevaa omaisuutta esimerkiksi vuokraamalla, myymällä ja harjoittamalla elinkeinoa. Ainostaan silloin, kun hallintaoikeus kohdistuu kiinteään omaisuuteen, hallinnan saaja ei pääasiassa saa myydä tai kiinnittää sitä, eikä myöskään lahjoittaa testamentilla saatua omaisuutta. (Norri 2007, 155.) Epäselvissä tilanteissa hallintatestamentti tulkitaan hallintaoikeuden saajan eduksi, jolloin tämä testamenttityyppi sopii hyvin turvaamaan esimerkiksi lesken asemaa ja etuja (Norri 2007, 153).

4.4.4 Tuotto-oikeustestamentti

Tuotto-oikeustestamentin kohteena olevan omaisuuden omistusoikeus ja oikeus omaisuudesta saatavaan tuottoon annetaan eri henkilöille. Käyttöoikeustestamentin tavoin tässä testamenttityypissä on sovittava yhteen omistajan ja tuotto-oikeuden saajan intressit. Tuotto-oikeustestamenttia käytetään tyyppillisesti silloin, kun perittävä haluaa varmistua, että perillinen ei tuhlaa saamaansa perintöä. Oikeus omaisuudesta saatavaan tuottoon testamentin nojalla on henkilökohtainen. Sitä ei voida ilman testamentissa olevaa määräystä luovuttaa tai testamentata toiselle. (Kolehmainen & Rabinä 2012, 143–144, 147, 149.)

4.5 Testamentin moite

Perilliset voivat moittia testamenttia, mikäli sitä rasittaa niin kutsuttu moiteperuste. Perilliset voivat määrääjassa nostaa kanteen käräjäoikeuteen ja vaatia moiteperusteeseen

vedoten testamentin julistamista pätemättömäksi. Moitekanne tulee nostaa kuuden kuukauden kuluessa testamentin todisteellisesta tiedoksiannosta lukien (PK 14:5). (Kaisto & Lohi 2008, 347–348.)

Jos testamentin pätevyys riitautetaan tuomioistuimessa, testamentin saajalla on todistustaakka. Toisin sanoen, jotta testamentin saaja voisi pitää saantonsa voimassa, hänen tulee näyttää, että testamentti on pätevä. Lain ja oikeuskirjallisuuden kanta siihen, kenenellä on oikeus moittia testamenttia, poikkeaa toisistaan. Perintökaari tunnustaa oikeuden vain perillisille, mutta oikeuskirjallisuus näyttää sallivan moiteoikeuden myös sellaisille henkilöille, joilla on moittimiseen oikeudellinen intressi. Lohi (2000, 943) pitää oikeuskirjallisuudesta lähtöisin olevaa kantaa perusteltuna, sillä muiden kuin perillisten moiteoikeuden poissulkeminen voisi johtaa siihen, että perillinen, jolla ei ole moiteintressiä, ratkaisisi kahden muun välisen ristiriidan. (Lohi 2000, 936, 943.)

PK 13:1:ssä mainitut moiteperusteet on jaettu neljään kohtaan:

- 1) testamentin on tehnyt alaikäinen henkilö;
- 2) testamenttia ei ole tehty laissa säädettyssä muodossa eli se sisältää muotovirheen;
- 3) testamentin tekijä on kärsinyt mielisairaudesta, tylsämielisyydestä tai muusta sieluntoiminnan häiriöstä testamentin tekohetkellä; tai
- 4) testamentin tekijä on pakotettu tai taivuteltu tekemään testamentti tai hänet on siihen petollisesti viety tai hän on muutoin sillä tavoin erehtynyt, että se on määräävästi vaikuttanut hänen tahtoonsa.

Kohdat 1 ja 3 ovat selvästi hahmotettavissa: testamentin tekijän tulee olla 18 vuotta täyttänyt ja henkisesti ominaisuuksiltaan kykenevä määräämään omaisuudestaan testamentilla. Kohdat 2 ja 4 sen sijaan ovat moniulotteisempia ja siksi tarkastelen niitä seuraavassa lähemmin.

Testamenttioikeuden mielenkiintoinen piirre liittyy muotovirheen korjautumiseen, mikä on seurausta siitä, että moitekannetta ei ole nostettu laissa säädettyssä kuuden kuukauden määräajassa. Muotovirhe voi korjautua myös siitä syystä, että perillinen on hyväksynyt testamentin tai luopunut moiteoikeudestaan muulla todistettavalla tavalla. Näin ollen

lähtökohtaisesti muotovirheen sisältävä testamentti voi tulla päteväksi. (Lohi 2000, 936.)

Toisaalta testamentin muotomääräysten ehdoton noudattaminen voi johtaa päinvastaiseen tilanteeseen eli testamentin pätemättömyyteen, vaikka testamentti olisi asiallisesti ottaen laadittu oikein. Lohi (2000, 952) mainitsee esimerkkinä tilanteen, jossa testamentin on todistanut kaksi samanaikaisesti läsnä olevaa todistajaa, mutta joista toinen osoittautuu muotomääräysten vastaisesti testamentin tekijän lähisukulaiseksi. (Lohi 2000, 952.)

Muotovirheen korjautuminen ja muotomääräysten ehdoton tulkinta ovat ikään kuin vastakohtia toisilleen. Ensimmäisessä tilanteessa pätevyys on riippuvaista määräajassa nostetusta kanteesta ja sen menestymisestä tuomioistuimessa, kun taas jälkimmäisessä tilanteessa on kyse sinänsä oikein ja harkitusti laaditun testamentin kumoutumisesta lain ehdottoman tulkinnan seurauksena. Testamentin saajan kannalta olisi kohtuutonta, että moiteperusteen esittäminen ei olisi määräaikaan sidottu. Moiteajan umpeutuminen nimittäin tarkoittaa testamenttisaannon varmuutta.

Myös muotomääräysten ehdoton tulkinta voi aiheuttaa testamentin saajalle epäedullisen tilanteen, jos pätemättömyys ilmenee vasta pitkän ajan kuluttua, kun saanto on oletettu pysyväksi. Samalla testamentissa oleva tahdonilmaisu jää toteutumatta, mikä puolestaan on kohtuuton seuraus testamentin tekijälle. (Lohi 2000, 952, 956.)

Testamentin laadinnan henkilökohtaisuutta korostaa se, että perittävää ei voi kukaan vaatia tekemään testamenttia, eikä perittävä voi antaa sitovaa lupaa testamentin tekemisestä (Aarnio 2004, 559). Perintökaari tuntee moiteperusteena testamentin tekijän pakottamisen ja taivuttelun (PK 13:1.1,4). Aarnio (2004, 564) erottaa taivuttelun tuloksena kaksi eri tilannetta. Ensinnäkin taivuttelu voi johtaa siihen, että perittävä ylipäänsä tekee testamentin, jota ei olisi ilman taivuttelua tehnyt. Toisaalta taivuttelun seurauksena voi syntyä testamentti, joka muutoinkin olisi tehty, mutta joka sisällöltään ei vastaa sitä, minkä perittävä olisi tehnyt ilman ulkopuolista vaikutusta. (Aarnio 2004, 564.)

Korkeimman oikeuden ennakkopäätöksessä KKO 2012:103 ratkaistiin kysymys siitä, olivatko B ja C taivutelleet A:n tekemään testamentin heidän hyväkseen. A oli tehnyt täyden omistusoikeustestamentin B:n ja C:n hyväksi.

Korkein oikeus totesi, että perintökaaren taivuttelua koskevan lainkohdan (PK 13:1,4) soveltaminen edellyttää, että taivuttelussa on ollut kyse testamentin tekijän ymmärtämättömyyden, tahdonheikkouden tai riippuvaisen aseman väärinkäytöstä. Korkeimman oikeuden mukaan näyttöä välittömästä taivuttelusta on usein vaikea esittää. Taivuttelu voi olla pitkäaikaista ja vaikeasti havaittavaa. Tämän johdosta korkein oikeus katsoi asiassa olevan tarpeen tilanteen kokonaisarviointi muun muassa testamentintekotilanteen ja olosuhteiden näkökulmasta tarkasteltuna.

B ja C eivät olleet A:n sukulaisia, mutta he olivat A:lle tämän sukulaisiin verrattuna läheisemmissä väleissä. A oli testamentin tekemisen aikaan ollut sairautensa takia riippuvainen B:n ja C:n huolenpidosta. Sairauden ei kuitenkaan katsottu vaikuttaneen A:n kykyyn ymmärtää oikeustoimen tarkoitusta ja sisältöä, mutta korkein oikeus arvioi ratkaisussaan A:n olevan keskimääräistä alttiimpi taivuttelulle. Lisäksi taivuttelua katsottiin edesauttavan se, että B oli asiassa tehdyn selvityksen mukaan hyvin vahvatahtoinen ihminen. Vaikka B ja C olivat toimineet aktiivisesti testamentin tekemisen yhteydessä ja auttaneet A:ta sen laatimiseen liittyvissä käytännön järjestelyissä, sitä ei korkeimman oikeuden mukaan voitu yksin pitää todisteena taivuttelusta, koska B ja C olivat ainoat A:lle läheiset henkilöt.

Näyttövelvollisuus testamentin moiteperusteen olemassaolosta on testamenttia moittivalla. Korkein oikeus lausui, että mitään välitöntä näyttöä kanteen perusteena olevasta A:n taivuttelusta ei ollut esitetty. Vaikka olosuhteet olivat sellaiset, että testamentin tekijä olisi ollut altis taivuttelulle, korkeimman oikeuden mukaan asiassa tuli ottaa huomioon myös se, että testamentin tekijä on mahdollisesti halunnut tietoisesti suosia B:ta ja C:tä kiitoksena avusta ja huolenpidosta. Asiassa jäi näyttämättä, että A olisi taivuteltu tekemään testamentti.

5 LAKIOSAN TOTEUTTAMINEN LOUKKAUSTILANTEESSA

5.1 Ongelman kuvaus

Lakiosa ja testamentti muodostavat suomalaisen jäämistöoikeuden keskeisen perustan. Lakiosa takaa rintaperilliselle osuuden jäämistöstä. Testamentti on puolestaan perittävän keino määrätä omaisuudestaan perintökaaren säännöksistä poiketen parhaaksi katsomallaan tavalla. Rintaperillisen lakiosa voi rajoittaa tätä oikeutta, sillä rintaperillistä ei lähtökohtaisesti voi testamentilla sivuuttaa.

Mikäli rintaperillisen lakiosa voidaan toteuttaa perittävän jäämistöstä ilman, että joudutaan puuttumaan testamenttisaantoon, lakiosan ja testamentin täytäntöönpano ei yleensä tuota ongelmia. Jos testamentti estää lakiosan suorittamisen rintaperilliselle, testamentti loukkaa lakiosaa. Loukkaus voi kohdistua joko koko testamenttiin tai vain osaan siitä sen mukaan, missä määrin testamentti rajoittaa rintaperillisen lakiosaoikeutta. Testamenttia ei voida toimeenpanna ennen kuin mahdolliset lakiosat on huomioitu.

Tämän opinnäytetyön tutkimuskysymys liittyy lakiosaa loukkaavaan testamenttiin ja tästä johtuvaan lakiosan ja testamentin päällekkäisyyteen. Kysymystä tarkastellaan rintaperillisen, testamentin saajan ja lesken näkökulmasta ja pohditaan näiden kolmen intressitahon oikeuksien toteuttamista silloin, kun lakiosa ja testamentti ovat ristiriidassa. Vaikka lakiosaa loukkaava testamentti aiheuttaa ristiriidan lähinnä rintaperillisen ja testamentin saajan välille, aihetta tarkastellaan myös lesken näkökulmasta. Leski on usein testamentin edunsaajana, mutta tämän lisäksi leski saa erityisen aseman lakiin perustuvan etuoikeuden ja suojan muodossa.

5.2 Rintaperillinen

Lakiosa suojaa rintaperillistä perittävän testamenttia vastaan silloin, jos testamentin täytäntöönpano johtaisi siihen, että lakiosan täysimääräinen toteuttaminen rintaperillisen hyväksi ei olisi mahdollista. Testamentti on perillistä kohtaan tehoton siltä osin kuin se estää häntä saamasta lakiosaansa jäämistöstä tai rajoittaa hänen oikeuttaan määrätä lakiosana tulevasta omaisuudesta (PK 7:5.1). Esimerkiksi omistus-, käyttö- ja tuotto-

oikeustestamentteihin sisältyvät lakiosaa rajoittavat määräykset ovat rintaperilliseen nähden tehottomia (Aarnio & Kangas 2000, 558).

5.2.1 Lakiosan vaatiminen

Perintökaari edellyttää rintaperillisen aktiivisuutta lakiosaoikeuden toteuttamiseksi (PK 7:5.3). Lakiosaa ei suoriteta rintaperillisen hyväksi automaattisesti, vaan sitä tulee vaatia lakiosailmoituksella. Jos lakiosaan oikeutettuja perillisiä on useita, jokaisen on vaadittava lakiosaansa itsenäisesti. Tämä niin kutsuttu individuaaliperiaate tarkoittaa siten käytännössä, että yhden rintaperillisen lakiosavaatimus ei ulotu muiden rintaperillisten hyväksi. (Aarnio & Kangas 2009, 895, 913.)

Ilmoitusvelvollisuus on aina lakiosaan oikeutetulla perillisellä ja se voidaan kohdistaa vain testamentin saajaan. Silloin, kun lakiosan toteuttamista rasittaa muu kuin testamentti, esimerkiksi perittävän antama lahja tai ennakkoperintö, vaatimus lakiosasta esitetään perinnönjaossa. (Aarnio & Kangas 2009, 913.)

Määräaika lakiosailmoitukselle on kuusi kuukautta siitä hetkestä, kun rintaperillinen on saanut testamentin tiedoksi. Lakiosailmoitus on vapaamuotoinen, mutta siitä on käytävä yksiselitteisesti ilmi, että perillinen haluaa toteuttaa lakiosaoikeutensa. Ilmoitus on tehtävä jokaiselle testamentin saajalle erikseen. (Kangas 2012, 414–415.)

Testamentin sisällöstä riippuu, tarvitseeko rintaperillisen toimia turvatakseen lakiosaoikeutensa testamentin saajaa vastaan. Jos perittävä on testamentissaan määrännyt, että testamentin saajan on suoritettava lakiosa rahassa, testamenttisaanto on tällöin ehdollinen ja toteutuu vasta, kun lakiosa on suoritettu rintaperilliselle. Rintaperillisen lakiosavaatimus on kuitenkin välttämätön silloin, kun perittävä ei ole testamentissaan asettanut ehtoa lakiosan suorittamisesta rahassa. Lakiosan vaatimatta jättäminen tällöin merkitsee rintaperillisen luopumista lakiosasta ja testamentti voidaan toteuttaa testamentin saajan hyväksi täysimääräisenä. (Aarnio & Kangas 2000, 563 ja Kangas 2004, 579–580.)

Lisäksi säilyttääkseen oikeutensa rintaperillisen on vaadittava lakiosaansa jo ensiksi kuolleen puolison jäämistöstä. Lesken hyväksi tehty testamentti voi nimittäin sisältää

määräyksen, että leski saa perittävän jälkeen jäämistöön täyden omistusoikeuden ja lesken kuoltua omaisuus siirtyy kolmannelle. Jos rintaperillinen ei ole perittävän kuoltua ja testamentin saatuaan tiedoksi määräajassa vaatinut lakiosaansa, rintaperillinen menettää oikeutensa lakiosaan, eikä vaatimusta oteta huomioon enää lesken kuoltua. Ensiksi kuolleen puolison jälkeen tehty lakiosailmoitus ei sen sijaan vanhene (Aarnio & Kangas 2009, 917). (Kangas 2012, 415.)

5.2.2 Lakiosan täydentäminen

Rintaperillinen voi vaatia kanteella lakiosan täydennystä siltä osin kuin lakiosaa ei voida täyttää jäämistössä olevilla varoilla. Aarnio ja Kangas (2009, 941) kuvaavat lakiosan täydennyskannetta rintaperillisen äärimmäiseksi suojakeinoksi turvata lakiosan toteutuminen. Täydennysvaatimus on esitettävä sille, jonka hyväksi perittävä on tehnyt lakiosaa loukkaavan oikeustoimen, esimerkiksi testamentin tai lahjan saajalle. Täydennyskanne on määräaikaan sidottu ja se tulee tehdä vuoden kuluessa siitä, kun rintaperillinen on saanut tiedon perittävän kuolemasta ja lakiosan loukkauksesta. (Kangas 2012, 422–423.)

Täydennysvastuussa noudatetaan tiettyä väistymisjärjestystä: ensimmäiseksi lakiosaa loukkaava määrä toteutetaan testamentista, sitten lahjanlupauksesta ja vasta kolmantena jo täytetystä oikeustoimesta, kuten esimerkiksi perittävän elinaikana antamasta lahjasta. Se, joka kanteen johdosta katsotaan tuomioistuimessa velvolliseksi täydentämään lakiosaa rintaperillisen hyväksi, joutuu luopumaan ainakin osasta perittävältä saamastaan omaisuudesta. (Aarnio & Kangas 2009, 941, 944.)

Jos rintaperillisellä olisi ollut mahdollisuus saada lakiosansa jäämistöstä täysimääräisenä tekemällä lakiosailmoitus testamentin saajalle, mutta hän laiminlyö velvollisuutensa, rintaperillinen ei voi velvoittaa kanteella muita täydennysvelvollisia, kuten esimerkiksi lahjan saajaa, suorittamaan lakiosaansa. Täydennysvelvollisuus säilyy lahjan saajalla tässä tapauksessa vain siihen määrään saakka kuin lakiosasta jää puuttumaan vielä testamentin väistymisen jälkeenkin. (Aarnio & Kangas 2009, 962.)

Perintökaari ei mahdollista tilannetta, jossa lakiosaan oikeutettu rintaperillinen joutuisi luopumaan kokonaan omasta lakiosastaan täydennystä vaativan toisen rintaperillisen

hyväksi. Rintaperillinen saa pitää sen, mihin hänellä lakiosaoikeuden nojalla on oikeus (PK 7:9). Vain silloin, jos rintaperillinen on saanut lakiosaansa suuremman määrän perittävän omaisuutta esimerkiksi testamentin nojalla, voi syntyä täydennysvastuu toista rintaperillistä kohtaan (Aarnio & Kangas 2009, 960).

5.3 Testamentin saaja

Testamentti perustaa oikeuden sille, kenen hyväksi testamentti on laadittu. Testamentin edunsaajat voivat olla sekä luonnollisia henkilöitä että oikeushenkilöitä. Testamenttausvapauden perusedellytys on, ettei perittävän vapaata tahtoa voida tässä suhteessa rajoittaa.

Testamentin saajan käsite on ymmärrettävä laajassa merkityksessä, sillä testamentin saaja voi olla myös rintaperillinen tai leski. Kuten aikaisemmin on todettu, testamentilla voidaan vahvistaa oikeus perintöön, joka ilman testamenttiakin olisi olemassa. Tässä yhteydessä tarkastelu kohdistuu erityisesti sellaisiin henkilöihin, joiden oikeus perintöön syntyy nimenomaisesti perittävän tekemän testamentin nojalla. He eivät siten kuulu perintökaaren lakimääräisen perimysjärjestyksen piiriin tai he ovat perimysjärjestyksessä kauimpana.

5.3.1 Lakiosan maksaminen rahana

Jos lakiosa rasittaa testamentin täytäntöönpanoa ja johtaa siihen, että testamentti on rintaperillistä kohtaan tehoton, testamentin saaja voi suorittaa rintaperilliselle lakiosaa vastaavan tai siitä puuttuvan määrän rahana, jos rahasuoritusta ei ole testamentissa kielletty (PK 7:5.2). Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että lakiosa voi toteutua tietyssä rahamääränä tietyn omaisuuslajin sijaan ja testamentin tehottomuus on tällaisessa tilanteessa rahasuorituksella torjuttavissa (Kaisto & Lohi 2008, 351–352).

Hallituksen esityksessä eduskunnalle laiksi perintökaaren 7 luvun muuttamisesta ehdotettiin, että testamentin saaja voisi suorittaa lakiosaa loukkaavan määrän rahana perilliselle, vaikka testamentissa ei olisi siitä määräystä (HE 77/2000, Esityksen pääasiallinen sisältö). Lakimuutos tuli voimaan vuonna 2003. Muutosta perusteltiin esityksessä sillä,

että testamentin tekijän tahdon toteutuminen on saattanut tarpeettomasti estyä, jos lakiosan suorittamisesta rahana on täytynyt testamentissa olla nimenomainen ehto. Ehdon tarpeellisuudelle ei ole välttämättä testamentin laatimisajankohtana nähty tarvetta tai lakiosan loukkaustilannetta ei ole otettu huomioon. (HE 77/2000, Ehdotetut muutokset.) Lisäksi lakimuutoksen käytännölliset hyödyt konkretisoituvat tilanteissa, joissa testamenttisaannon kohteena olevan omaisuuden säilyttäminen taloudellisena kokonaisuutena on tarkoituksenmukaista, kuten esimerkiksi liikeyritysten ja maatilojen kohdalla (HE 77/2000, Vaikutukset testamentin saajan kannalta).

Oikeus suorittaa lakiosa tai siitä puuttuva määrä rahana ei riipu jäämistöön kuuluvan omaisuuden laadusta, eikä siitä, onko testamentti tehty legaatin saajan vai yleisjälkikäädöksen saajan hyväksi. Kangas (2004, 581) kuitenkin huomauttaa, että sanottu oikeus rahasuoritukseen koskee vain testamentin saajan ja rintaperillisen välistä suhdetta pois lukien rintaperillisen ja eloon jääneen puolison välisen jäämistöoikeudellisen suhteen. (Kangas 2004, 581.)

Jos testamentin saaja käyttää oikeuttaan rahasuoritukseen, lakiosa on maksettava perillisen määräämässä kohtuullisessa ajassa. Laki ei anna yksiselitteistä tulkintaa sille, mitä on pidettävä kohtuullisena aikana. Asiassa on turvauduttava tulkintaan, jos perittävä ei ole testamentissaan tarkemmin määritellyt suorituksen takarajaa. Norri (195, 2007) puoltaa ajatusta, että testamentissa määrättäisiin yksiselitteisesti, mikä on kohtuullinen aika lakiosan suorittamiselle. (Aarnio & Kangas 2009, 931.)

Arvomääräiseen lakiosajärjestelmään siirtyminen merkitsi testamentin saajalle mahdollisuutta valita, suorittaako hän rintaperillisen lakiosan tai siitä puuttuvan määrän lakiosan loukkaustilanteessa jäämistöön kuuluvalla omaisuudella vai jäämistön ulkopuolisilla varoilla, esimerkiksi ottamallaan pankkilainalla. Rintaperillisen kannalta ei ole merkitystä, millä varoilla testamentin saaja maksaa lakiosan, jos perittävä on testamentissa määrännyt, että lakiosa tulee maksaa rahana ja tämän johdosta rintaperillinen ei ole oikeutettu esinekohtaiseen lakiosaan. (Kangas 2012, 416, 419.)

Testamentin saajan oikeus suorittaa lakiosa rahana on mahdollista vain, jos perittävä ei ole nimenomaisesti kieltänyt rahasuoritusta (Aarnio & Kangas 2009, 930). Perittävä voi siten edelleen kieltää rahasuorituksen testamentissa ja näin toimimalla varmistaa, että

rintaperillisen lakiosa tulee suoritetuksi jäämistössä olevasta omaisuudesta tai että rintaperillisen lakiosa katetaan tietyllä omaisuuslajilla (Kangas 2012, 422).

Lakiosan suorittaminen rahana käyttämättä jäämistössä olevaa omaisuutta on testamentin saajan valittavissa oleva vaihtoehto, josta testamentin saaja voi kieltäytyä. Niin kauan ja siltä osin kuin testamenttia rasittaa lakiosa, testamentti on rintaperillistä kohtaan tehoton. Testamentin saajan kieltäytyminen rahasuorituksesta ei tarkoita, että hän voisi yksipuolisesti päättää, millä jäämistöön kuuluvalla omaisuudella lakiosa suoritetaan. Jos osapuolet eivät pääse asiasta yhteisymmärrykseen, pesänjakaja määrää lakiosan katteeksi tulevasta omaisuudesta perinnönjaossa. (Aarnio & Kangas 2009, 937.)

5.3.2 Testamentin saajien keskinäinen vastuu

Omaisuus voidaan testamentilla määrätä useammalle kuin yhdelle ja testamentatun omaisuuden arvo voi vaihdella saajien kesken. Vastuu lakiosaa loukkaavan osuuden suorittamisesta rintaperilliselle jakautuu kaikkien testamentin saajien kesken testamentatun omaisuuden arvon mukaisessa suhteessa. Kankaan (2004, 582) mukaan vastuunjakautuminen testamentatun omaisuuden mukaisessa suhteessa takaa sen, että perittävän tahto toteutuu. Jos perittävä testamenttaa yhdelle arvomääräisesti enemmän kuin toisille, se on mitä ilmeisimmin ollut perittävän tahto. Yhden testamentin saajan velvoittaminen vastaamaan yksin lakiosan toteutumisesta täysimääräisenä tasaisi testamentatun omaisuuden arvomääräisiä eroja ja estäisi perittävän tahdon toteutumisen. (Kangas 2004, 582.)

Samanlaista vastuunjakautumisperiaatetta noudatetaan riippumatta siitä, onko testamentin edunsaaja yleisjälkisäädöksen vai legaatin saajan asemassa, vaikka molempia jälkisäädöksiä sisältyisi samaan testamenttiin (Kangas 2004, 582). Ainoastaan silloin, kun rintaperillinen on myös testamentin saaja, hänen vastuunsa muiden lakiosista rajoittuu PK 7:9:n mukaan korkeintaan hänen oman lakiosansa ylittävään määrään. Rintaperillistä ei voida testamentilla velvoittaa vastaamaan sellaisesta määrästä, jonka suorittaminen estäisi hänen oman lakiosansa toteutumisen täysimääräisenä (Kangas 2004, 585).

5.4 Leski

Perintöoikeudellisen sääntelyn kehityksessä on yhä enemmän korostettu sosiaalisten tekijöiden ja taloudellisen yhteenkuuluvuuden merkitystä verisukulaisuuden sijaan. Leskeksi jäänyt puoliso voi tarvita taloudellista turvaa, etenkin jos perittävä oli varakkaampi. Perittävä voi omalta osaltaan elinaikanaan vaikuttaa puolisonsa asemaan aikaan suoritettavaa perinnönjakoa sekä rintaperillisen vaatimuksia silmällä pitäen laatimalla testamentin puolisonsa hyväksi. Testamentti perustuu kuitenkin vapaaehtoisuuteen, eikä ketään voida velvoittaa sen tekemiseen. Suomen jäämistöoikeudessa on siten vahvan lakiosajärjestelmän ohella nähty tarpeelliseksi turvata leskelle tietyt vähimmäisoikeudet puolison kuoltua myös lainsäädännön tasolla. (Gottberg 2010, 101.)

Lesken asemaa perimyksessä on vahvistettu 1960-luvulta lähtien. Vuoden 1965 perintökaaren voimaantulon myötä lesken perintöoikeutta vahvistettiin antamalla leskelle etusija periä puolisonsa ennen perittävän vanhempia ja sisaruksia, jos puolisoilla ei ollut rintaperillisiä. Kuitenkin kuolleen puolison rintaperilliset ja heidän sijaan tulevat lapset perivät ennen leskeä (PK 3:1.1 ja Mikkola 2000, 98). Muita lesken perintöoikeudellista asemaa turvaavia uudistuksia olivat 1970-luvulla avioliittolakiin (234/1929) lisätty lesken tasinkoprivilegi ja 1980-luvulla perintökaareen sisällytetty lesken enimmäis- ja vähimmäissuoja, joita tarkastelen seuraavaksi lähemmin. (Gottberg 2010, 102–103.)

5.4.1 Tasinkoprivilegi

Puolison kuoleman jälkeen toimitetaan ositus, jolla saadaan selville kummankin puolison avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö ja vähemmän omistavan puolison tasingon suuruus (Kangas 2012, 310). Jos leskeksi jäänyt on puolison kuoleman jälkeen toimitetun osituslaskelman perusteella varakkaampi, hänen ei tarvitse luovuttaa avio-oikeuden alaista omaisuuttaan tasinkona puolisonsa perillisille (AL 103.2 §). Tämä niin kutsuttu lesken tasinkoprivilegi eli tasinkoetuoikeus on sovellettavissa riippumatta siitä, ovatko osituksen toisena osapuolena kuolleen puolison vanhemmat ja sisarukset vai yhteiset rintaperilliset. Jos leski kuitenkin omistaa vähemmän avio-oikeuden nojalla, kuolleen puolison perilliset eivät voi kieltäytyä tasingon suorittamisesta leskelle. (Gottberg 2010, 102–103.)

Tasinkoprivilegin soveltaminen vaikuttaa rintaperillisen lakiosan määräytymiseen. Jos leski käyttää etuoikeuttaan, lakiosa lasketaan tällöin ilman, että perittävän omaisuuteen lisätään lesken tasinko. Näin ollen rintaperillisen lakiosa supistuu lesken tasingon veran. Jos leski on oikeutettu saamaan puolison perittäviltä tasinkoa, tasinkona tulee ensisijaisesti suorittaa muuta kuin testamentin alaista omaisuutta. (Kangas 2012, 311, 314.)

5.4.2 Enimmäissuoja

Perintökaaressa lesken toimeentuloa turvaa PK 3:1a.1, jonka mukaan eloonjäänyt puoliso saa pitää kuolleen puolison jäämistön jakamattomana hallinnassaan, jollei rintaperillisen jakovaatimuksesta tai perittävän tekemästä testamentista muuta johdu. Oikeuskirjallisuudessa lainkohdasta käytetään nimitystä lesken enimmäissuoja (Mikkola 2000, 98).

Leski saa pitää jakamattomana hallinnassaan koko jäämistön, jos jakovaatimusta ei ole esitetty. Hallintaoikeus tarkoittaa käytännössä myös sitä, että muut kuolinpesän osakkaat eivät saa ilman lesken suostumusta määrätä lesken hallintaoikeuden alaisuudessa olevasta omaisuudesta. Ilman lesken suostumusta tehty oikeustoimi voi myöhemmin johtaa sen pätemättömyyteen. Suostumus tarvitaan, vaikka leski itse ei olisi kuolinpesän osakas. (Lohi 2004, 627.)

Perittävä voi esittää testamentissaan toivomuksen rintaperilliselle olemaan vaatimatta lakiosaa lesken elinaikana. Rintaperillisen lakiosaoikeutta ei voida kuitenkaan syrjäyttää testamenttiin liitettyllä kehotuksella, vaikka testamentti tehtäisiin lesken hyväksi. (Kangas 2000, 596.) Perillisen tai testamentin saajan oikeutta vaatia jakoa lesken enimmäissuojasta huolimatta on perusteltu sillä, että jäämistöön voi kuulua paljon jakokelpoista omaisuutta. Jakovaateen estäminen esimerkiksi rintaperilliseltä saattaa olla kohtuutonta, koska rintaperillinen voi yhtä lailla lesken tavoin tarvita toimeentulon turvaamista. (Kangas 2012, 380.)

5.4.3 Vähimmäissuoja

Enimmäissuojaa merkittävämpi turva leskelle on niin kutsuttu lesken vähimmäissuoja, jota ei voida lakiosalla tai testamentilla syrjäyttää (Gottberg 2010, 103). Mikäli enim-

määssuoja ei ole rintaperillisen tai testamentin saajan pesänjakovaatimuksen johdosta sovellettavissa, leskellä on aina oikeus pitää hallinnassaan puolisoiden yhteisenä kotina käytetty asunto ja tavanmukainen asuinirtaimisto (PK 3:1a.2). Vähimmäissuoja syrjäyttää rintaperillisen lakiosaoikeuden ja testamentin edunsaajan testamenttisaannon (Aarnio & Kangas 2009, 897). Aarnio ja Kangas (2000, 557–558) vertaavat vähimmäissuojaa lesken lakiosaksi kuitenkin sillä erotuksella, ettei asumissuoja perusta leskelle omistusoikeutta, eikä leski voi omaksi edukseen vaikuttaa perittävän elinaikanaan tekemiin luovutuksiin tämän kuoltua.

Vähimmäissuojan soveltamisen ehtona on se, ettei eloonjääneen puolison varallisuuteen sisälly toista kodiksi sopivaa asuntoa (Mikkola 2000, 98). Lesken vähimmäissuoja ei PK 3:1a.1:n sanamuodon mukaan ulotu koskemaan lesken yksin omistamaa asuntoa, jonka tämä on saanut perittävän elinaikana lahjaksi. Tällöin rintaperillinen voisi vähimmäissuojan estämättä vaatia perittävän leskelle lahjoittamaa ja sittemmin lesken yksin omistaman asunnon huomioimista lakiosaa laskettaessa. Lohi puoltaa säännöksen laajempaa tulkintaa, jolloin leski voisi pidättää hallinta oikeuden myös yksin omistamaansa asuntoon. (Lohi 1996, 650–651.)

Suutari-Pitkänen (2012, 62) muistuttaa, että perittävä voi testamentilla varmistaa leskelle vähimmäissuojaa paremman oikeuden ja näin toimimalla huolehtia siitä, että lesken asema perinnönjaossa ei jää ainoastaan lain varaan. Edellä sanotusta huolimatta rintaperillinen voi menestyksekkäästi esittää lakiosavaatimuksensa myös silloin, kun lesken vähimmäissuoja ei perustu perintökaaren suojaan, vaan perittävän tekemään käyttöoikeustestamenttiin. Lesken oikeuden väistyminen rintaperillisen lakiosavaatimuksen tieltä johtuu siitä, että leski on kuvatussa tilanteessa testamentin saaja, ja lakiosaoikeus on testamentin saajaan nähden rajoittamaton. Tällöin leskellä on kuitenkin käytettävissään vaihtoehtoja. (Aarnio & Kangas 2000, 559.)

Leski voi aina käyttöoikeustestamentin sijaan vedota vähimmäissuojaansa ja luopua hänen hyväkseen tehdystä testamentista (Aarnio & Kangas 2000, 559). Toisaalta PK 7:5.1 mahdollistaa sen, että leskellä on testamentin saajan asemassa oikeus suorittaa lakiosa rintaperilliselle rahana, mikäli kuolinpesässä tai leskellä itsellään on siihen riittävästi varoja ja rahasuoritusta ei ole testamentissa kielletty. Rintaperillisen lakiosa voidaan näin ollen täyttää myös muulla kuin testamentin kohteena olevalla varallisuudella (Suutari-Pitkänen 2012, 62).

Leski voi joutua tilanteeseen, jossa hän on perittävän tekemän omistusoikeustestamentin saajana, mutta edellytykset myös vähimmäissuojaan ovat olemassa. Lesken on valittava, haluaako hän käyttää asuntoa vähimmäissuojansa nojalla vai ottaako hän asunnon vastaan testamentin saajana. Jos leski valitsee vähimmäissuojan, hän luopuu testamentin tuottamasta omistusoikeudesta. Tällöin lakiosan toteuttaminen väistyy, kunnes lesken oikeus asuntoon lakkaa. Jos leski kuitenkin päättää ottaa asunnon vastaan testamentin nojalla, hänen on vastattava lakiosan suorittamisesta sitä vaativalle rintaperilliselle siltä osin kuin testamentti estää rintaperillistä saamasta lakiosaansa jäämistöstä. (Aarnio & Kangas 2009, 901.)

Korkein oikeus otti ennakkoratkaisussaan KKO 2012:90 kantaa siihen, voiko leski vedota yhtäaikaaisesti sekä hänen hyväkseen tehtyyn omistusoikeustestamenttiin että vähimmäissuojaan. Tapauksessa puoliset A ja B olivat tehneet keskinäisen omistusoikeustestamentin. A:n kuoltua hänen jäämistönsä koostui pääasiassa puolisoitten yhteisenä kotina käytetyn asunnon osakkeista. B omisti puolet näistä osakkeista. Testamentti oikeutti B:lle täyden omistusoikeuden jäämistöön ja lakiosien suorittamisen rintaperillisille rahana.

Rintaperilliset ja sijaantulo-oikeuden nojalla lakiosaan oikeutetut vaativat lakiosiaan. B ilmoitti vetoavansa oikeuteen pitää jakamattomana hallinnassaan jäämistöön kuuluva asunto ja maksavansa rintaperillisten lakiosat antamalla heille omistusoikeuden osaan huoneiston hallintaan oikeuttavia osakkeita. Sijaantulo-oikeuden nojalla perillisaseman saanut C moitti perinnönjakoa ja vaati toimitetun kuolinpesän jaon kumoamista, sillä perusteella, että B ei voinut samanaikaisesti saada omistusoikeutta asunto-osakkeisiin, hallintaoikeutta perintökaaren lesken suojan nojalla ja suorittaa lakiosat omaisuudella, jota rasitti kyseinen suoja.

Korkein oikeus totesi, ettei perintökaaren lesken vähimmäissuojaa koskevassa lainkohdassa tai sen esitöissä ole mainintaa, voiko leski vedota sekä hänen hyväkseen tehtyyn omistusoikeustestamenttiin että eloonjääneen puolison hallintaoikeuteen. Ratkaisun perusteluissa korostettiin, että lesken vähimmäissuojan tarkoituksena on nimenomaan turvata leskelle hänen saavuttamansa asumistason säilyttäminen puolison kuoleman jälkeen. Näin ollen lesken hallintaoikeus syrjäyttää sekä rintaperillisen että testamentin saajan oikeuden. Lesken hallintaoikeuden voi syrjäyttää ainoastaan se, että lesken omaan varallisuuteen kuuluu kodiksi sopiva asunto. Hallintaoikeuden toteuttaminen ei

edellyttä esimerkiksi vertailua rintaperillisen asemaan eikä lesken oma varallisuus vaikuta sanottuun oikeuteen. Tämän johdosta korkein oikeus arvioi, että lainsäätäjällä on tarkoittanut lesken aseman erityisen vahvaksi muihin jäämistöön oikeutettuihin tahoihin nähden.

Asiassa katsottiin epäoikeudenmukaiseksi se, että leski joutuisi valitsemaan hallintaoikeuden ja testamenttiin perustuvan omistusoikeuden välillä. Lesken vetoaminen pelkästään vähimmäissuojan takaamaan hallintaoikeuteen voisi johtaa siihen, että omistusoikeustestamentilla tavoiteltu lopputulos jäisi toteutumatta. Toisaalta vetoaminen pelkästään omistusoikeustestamenttiin saattaisi lesken huonompaan asemaan kuin vähimmäissuoja, jos lakiosa täytyisi jäämistön vähäisten varojen takia suorittaa testamentatun asunnon osakkeilla.

Asiassa ei nähty estettä sille, ettei hallintaoikeutta ja testamenttiin perustuvaan omistusoikeutta voitaisi toteuttaa yhtäaikaaisesti lesken hyväksi. Lesken hallintaoikeus syrjäyttää rintaperillisen lakiosaoikeuden ja tässä tapauksessa rintaperillisten lakiosat oli toteutettu lesken vähimmäissuojaa kaventamatta. A ei ollut määrännyt nimenomaisesti, että lakiosat tuli suorittaa rahana, vaan testamentissa annettiin siihen mahdollisuus. Näin ollen B oli oikeutettu suorittamaan lakiosa antamalla rintaperillisille omistusoikeus asunto-osakkeisiin, vaikka omistusoikeutta jäi rasittamaan B:n hallintaoikeus. Rintaperillisten omistusoikeus asunto-osakkeisiin lakiosan katteena katsottiin korkeimman oikeuden ratkaisussa oikeutetuksi, koska jäämistö koostui pääasiassa kyseisen asunnon osakkeista.

Perinnönjaossa voi tulla vastaan tilanne, jossa lesken vähimmäissuojan ja rintaperillisen lakiosaoikeuden toteuttaminen samanaikaisesti ei ole mahdollista. Tällöin lakiosan suorittaminen väistyy lesken vähimmäissuojan tieltä. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että lakiosa suoritetaan rintaperilliselle vasta lesken kuoleman jälkeen. Näin ollen lesken vähimmäissuojan etusijaisuus kaventaa merkittävästi rintaperillisen lakiosaoikeutta. (Aarnio & Kangas 2000, 557–558.)

Gottberg (2010, 104) kuvailee lesken vähimmäissuojaa sosiaalisen siviilioikeuden normiksi, jonka soveltaminen ei edellytä lesken todellisen varallisuuden tai asunnontarpeen arviointia. Leski on oikeutettu pitämään hallinnassaan puolisoiden yhteisenä kotina käytetyn asunnon ja siihen sisältyvän tavanomaisen asuinirtaimiston, vaikka lesken omai-

suus riittäisi samankaltaisen asunnon hankintaan. Vähimmäissuojassa ei siis aina ole kyse heikomman osapuolen suojelemisesta. (Gottberg 2010, 104–105.)

6 POHDINTA

Tämän opinnäytetyön tavoitteena oli tarkastella rintaperillisen lakiosaoikeuden ja perittävän laatiman testamentin päällekkäisyyttä ja sen seurauksia rintaperillisen, testamentin saajan ja lesken näkökulmasta. Opinnäytetyössä selvitettiin lain ja sen esitöiden sekä oikeuskirjallisuuden ja oikeuskäytännön suuntaviivojen avulla, miten lakiosa ja testamenttimääräys toteutetaan silloin, kun testamentti loukkaa rintaperillisen oikeutta lakiosaan. Rintaperillisen perintöoikeudellista asemaa kuvattiin suhteessa testamentin saajaan ja leskeen. Aiheen tarkastelun ulottaminen kolmeen eri intressitahoon havainnollisti lakiosaoikeuden loukkaamattomuutta, mutta toisaalta osoitti myös sen, että lakiosasta ei voida puhua täysin rajoittamattomana oikeutena. Kuten alussa todettiin, tämä opinnäytetyö hyödyttää esimerkiksi testamentin laadintaa suunnittelevia, sillä työ auttaa ymmärtämään rintaperillisen lakiosan vaikutuksia perinnönjaossa suhteessa leskeen ja testamentin saajaan.

Vaikka tutkimuskysymys viittasi rintaperillisen ja testamentin saajan väliseen ristiriitaan, työssä tarkasteltiin myös lesken perintöoikeudellista asemaa. Testamentti tehdään tavallisesti juuri lesken hyväksi, jolloin leski on testamentin saajan asemassa. Kuten edellä todettiin, leski nauttii kuitenkin erityistä suojaa rintaperillisen lakiosavaatimuksia vastaan ja siksi lesken näkökulmaa tarkasteltiin omana kokonaisuutenaan.

Kun tarkastellaan lakiosan tuottamaa oikeutta rintaperilliselle, lakiosaoikeutta on relevanttia punnita suhteessa testamentin saajaan ja leskeen. Etenkin lesken kohdalla lainsäätäjä on katsonut tarpeelliseksi turvata tämän jäämistöoikeudellista asemaa puolison kuoltua. Rintaperillisen rajoittamaton oikeus saada lakiosansa heti perittävän kuoltua voisi johtaa lesken kannalta kohtuuttomaan tilanteeseen, jos jäämistö on pieni ja kuollut puoliso oli leskeä merkittävästi varakkaampi.

Leski nauttii tasinkoprivilegistä eli tasinkoetuoikeudesta. Toisin sanoen, jos leskeksi jäänyt on puolisoista osituksen perusteella varakkaampi, hänen ei tarvitse luovuttaa avio-oikeuden alaista omaisuuttaan jäämistöön tasinkona. Tästä seuraa, että rintaperillisen arvomääräinen lakiosa kaventuu tasingon verran.

Leski saa pitää jäämistön jakamattoman hallinnassaan. Tämä enimmäissuojaksi kutsuttu oikeus on kuitenkin rintaperillisen torjuttavissa, koska rintaperillinen säilyttää oikeutensa vaatia lakiosaansa ja jäämistön jakoa. Enimmäissuojaa tehokkaampi oikeus on lesken vähimmäissuoja, jonka nojalla leski saa aina pitää hallinnassaan puolisoiden yhteisenä kotina käytettyä asuntoa ja tavanmukaista asuinirtaimistoa.

Vaikka lesken vähimmäissuoja ei syrjäytä lopullisesti rintaperillisen lakiosaoikeutta, se kuitenkin siirtää lakiosan toteuttamisajankohdan siihen saakka, kunnes lesken vähimmäisoikeus lakkaa. Rintaperillisen kannalta tilanne voi olla ongelmallinen etenkin silloin, kun jäämistö koostuu vähimmäissuojan kohteena olevasta omaisuudesta. Jos leski on oikeutettu asumaan puolisoiden yhteisenä kotina käytetyssä asunnossa ja lakiosa voidaan toteuttaa vain kyseisestä asunnosta, rintaperillisen oikeutta rasittaa lesken vähimmäissuoja. Tilanteessa ei ole kyse varsinaisesta lakiosan loukkauksesta, sillä oikeus lakiosaan ei poistu, vaan ainoastaan siirtyy myöhemmäksi. Käytännössä vähimmäissuoja kuitenkin rajoittaa merkittävästi rintaperillisen toimia, sillä esimerkiksi lakiosan kohteena olevan asunnon myyminen ei ole mahdollista niin kauan kuin leskellä on oikeus asua siinä.

Suhteessa testamentin saajaan rintaperillisen oikeutta lakiosaan suojataan tehokkaasti. Ensinnäkin testamentti on perintökaaren mukaan tehoton siltä osin kuin se estää lakiosan toteuttamisen rintaperilliselle. Toisaalta testamentin saaja voi torjua testamentin tehotomuusseurauksen suorittamalla rintaperilliselle lakiosa rahassa, ellei perittävä ole sitä nimenomaisesti kieltänyt. Koska rahasuoritus on tehtävä rintaperillisen määräämässä kohtuullisessa ajassa, tilanteesta ei voi seurata vähimmäissuojan kaltaista viivästystä.

Rahasuorituksen salliminen lakiosaa suoritettaessa toteuttaa ennen kaikkea testamentin tekijän tahtoa. Rahasuorituksella voidaan välttyä esimerkiksi siltä, että jokin jäämistössä oleva kokonaisuus jouduttaisiin realisoimaan ja jakamaan osiin, jolloin sen toimintaedellytysten jatkuminen vaikeutuisi. Tällaisesta tilanteesta on usein kyse yritysten ja maatilojen kohdalla.

Edellä todetun perusteella voidaan sanoa, että lakiosa on jäämistöoikeudessamme erityisen suojattu oikeus, jota ei voida rintaperillisen vahingoksi loukata. Lakiosan toteuttamiseksi täysimääräisenä rintaperillinen voi käyttää myös oikeuttaan lakiosan täydentämiseen nostamalla määräajassa kanteen sitä vastaan, jonka hyväksi lakiosaa loukkaava

omaisuus on määrätty, esimerkiksi testamentin saajalle. Lakiosan täydennyskanne voi johtaa siihen, että testamentin nojalla saadulla omaisuudella joudutaan jälkikäteen kattamaan lakiosaa vastaava tai siitä puuttuva määrä rintaperillisen hyväksi. On kuitenkin huomattava, että vaikka lakiosasta voidaan puhua loukkaamattomana oikeutena, se joutuu jossain määrin joustamaan suhteessa testamentin saajaan ja leskeen. Tämä käy ilmi testamentin saajan oikeutena suorittaa lakiosa rahana mahdollisesti jäämistöön kuulumattomilla varoilla sekä lesken vähimmäissuojana ja tasinkoprivileginä.

Vaikka oikeus lakiosaan on kirjattu perintökaareen, sen saaminen edellyttää rintaperillisen aktiivisuutta. Rintaperillisen tulee vaatia lakiosaansa tekemällä lakiosailmoitus määräajassa testamentin saajalle. Lakiosan vaatiminen koskee siis vain rintaperillisen ja testamentin saajan välistä oikeussuhdetta. Rintaperillisen kannalta lakiosailmoituksen laiminlyönti johtaa lakiosaoikeuden menettämiseen.

Testamentin huolellista laadintaa ei voi liikaa korostaa. Kun testamenttia tehdessä otetaan mahdollisimman kattavasti huomioon perittävän elämäntilanne ja olosuhteet, vältetään tilanteilta, joissa testamentin tulkinta johtaa perittävän tahdonvastaiseen lopputulokseen. Testamentin sisällölle ei ole laissa kuitenkaan määriteltä rajoja, koska testamentin tulee perustua perittävän vapaaseen tahtoon. Perittävä voi esimerkiksi testamentata koko omaisuutensa naapurilleen. Tästä seuraa, että mikäli perittävältä jäi jälkeen rintaperillisiä, testamenttia ei voida toimeenpanna siltä osin kuin rintaperillisten lakiosien suorittaminen estyy. Näin ollen mielestäni olisi suositeltavaa ottaa mahdolliset lakiosat huomioon jo testamenttia laadittaessa.

Suomalainen perintöoikeus on tulossa eräänlaiseen taitekohtaan. Yhteiskunnan rakenteiden ja arvojen muuttuminen vaikuttaa väistämättä siihen, että vuosisatoja vanhojen perinteiden ja instituutioiden olemassaolo täytyy kyseenalaistaa ja arvioida uudelleen. Kyse on ennen kaikkea siitä, että vanhat järjestelmät eivät toteuta enää niille alun perin annettuja tavoitteita. Tästä keskeisimpänä nousee esille lakiosajärjestelmän tarve ja oikeutus yhteiskunnassamme nykymuotoisenaan.

Oikeusministeriön perintökaaren uudistamistarpeita kartoittanut työryhmä esitti muutamia vaihtoehtoja lakiosajärjestelmän uudistamiseksi. Työryhmä ei kuitenkaan halunnut ottaa kantaa, mikä vaihtoehtoista olisi sopivin suomalaiseen jäämistöoikeuteen. Pelkäs-

tään kyseisen raportin laadinta osoittaa sen, että nykyinen lakiosajärjestelmä tulee uudistaa lähitulevaisuudessa.

Siviilioikeuden professori Urpo Kangas esitti keväällä 2014, että aikuiset lapset voitaisiin lain nojalla velvoittaa maksamaan esimerkiksi vanhempiansa hoitokuluja siinä tapauksessa, että heidän oma eläkkeensä ei riittäisi kulujen kattamiseen. Velvollisuus omien vanhempiansa elättämiseen olisi Kankaan mukaan perusteltua siinä mielessä, että lapsi tulee myöhemmin perimään heidät. Vaihtoehtoisesti Kangas ehdotti, että lakiosa voitaisiin vapaasti määrätä sille rintaperilliselle, jolle perittävä haluaa sen antaa. Näin lakiosa toimisi ikään kuin palkintona vanhempien auttamisesta. (Yle 2014.)

Ehdotus lasten velvollisuudesta elättää iäkkäitä vanhempiaan saattaa lähitulevaisuudessa nousta ajankohtaiseksi, kun suuret ikäluokat jäävät eläkkeelle. Eläkkeensaajien määrän kasvu ja veronmaksajien määrän pienentyminen on kestämaton yhtälö. Vanhuuseläkkeiden kattaminen puhtaasti verotuksen kautta kerätyillä varoilla vaikuttaa mahdottomalta. Tällä hetkellä lakiosa on loukkaamaton oikeus, joka toteutetaan rintaperillisen hyväksi vastikkeetta. Kankaan ehdotuksen taustalla on ajatus tehdä lakiosasta palkkaan verrattava saatava.

Mielestäni lakiosajärjestelmää tulisi kehittää vallitseviin olosuhteisiin paremmin mukautuvaksi. Esimerkiksi sellaisessa tilanteessa, jossa rintaperillisellä on varallisuutta niin paljon, että lakiosan suorittamisella ei ole hänen taloudelliseen tilanteeseensa nähdessä merkitystä, voitaisiin perittäväälle sallia vapaus määrätä lakiosan osuudesta haluamallaan tavalla. Sen sijaan alaikäisten rintaperillisten kohdalla lakiosajärjestelmän säilyttäminen ennallaan on taloudellisen turvan näkökulmasta tärkeää.

Lakiosajärjestelmän uudistusehdotusten ohella julkisuudessa on herättänyt keskustelua suunnitteilla oleva isyyslain uudistus. Hallitus luovutti uudistusta koskevan esityksen (HE 91/2014) eduskunnalle kesäkuun 2014 lopussa. Lakiuudistus tarkoittaisi sitä, että isyys voitaisiin tunnustaa jo ennen lapsen syntymää. Samalla palautettaisiin isyyden vahvistamista koskeva kanneoikeus niille, joiden kohdalla se nykyisen isyyslain tullessa voimaan vuonna 1976 rajattiin viiteen vuoteen. (HE 91/2014, Esityksen pääasiallinen sisältö.)

Isyyden vahvistaminen merkitsee lapsen kannalta oikeutta perintöön vanhempansa jälkeen. Uusi isyyslaki kuitenkin rajaisi perintöoikeuden ulkopuolelle sellaiset tapaukset, joissa lapsen isä on kuollut ennen kanteen nostamista. Perintöoikeuden rajaamista on perusteltu isyyslain työryhmämietinnössä sillä, että takautuvan kanneoikeuden nojalla syntyvä oikeus perintöön loukkaisi perittävän kuolinhetken mukaan määräytynyttä perillispiirin omaisuudensuojaa. (OM 2013, 70–71.)

Kanneoikeuden palauttamisella saavutetaan yhdenvertainen kohtelu isyyden vahvistamisessa kaikille. Toisaalta se aiheuttaa epäoikeudenmukaista kohtelua niille, jotka eivät rintaperillisasemastaan huolimatta saa perintöoikeutta takautuvasti. Vuosia sitten jaetun perinnön uudelleenjakaminen voisi kuitenkin aiheuttaa ongelmia ja heikentää oikeusvarmuutta.

Alkuperäisen suunnitelman mukaan työhön oli tarkoitus liittää asiantuntijahaastatteluja. Haastattelupyynnöitä lähetettiin perintöoikeuden asiantuntijoille. Haastattelua pyydettiin muun muassa oikeusministeriön edustajilta ja asianajajilta. Haastattelupyynnön saaneet kieltäytyivät aikataulullisiin syihin vedoten. Työn lopputulokseen vaikuttaa se, että aiheen tarkastelu jää lainopin varaan. Pohtiessani työn onnistumista, voin todeta, että käytännönläheinen näkökulma olisi tuonut aiheeseen konkreettisuutta ja havainnollistanut monimutkaista aihepiiriä. Käytännönläheisen näkökulman puuttuminen on kiistatta luetavissa työn heikkoudeksi kokonaisuutta arvioitaessa.

Haastattelujen suunnitteluun ja toteuttamiseen olisi pitänyt varata enemmän aikaa. Toisaalta haastattelu tutkimusmenetelmänä perustuu vapaaehtoisuuteen ja riittävän ajan varaaminenkaan ei välttämättä muuttaisi lopputulosta. Lainopillisen tutkimusmenetelmään päätyminen tässä työssä oli kuitenkin perusteltua siksi, että perintöoikeudellisten ongelmien kirjo on suuri. Sinänsä samaan aihepiiriin liittyvä juridinen kysymys voi saada erilaisten olosuhteiden vaikutuksesta toisistaan poikkeavan tulkinnan ja lopputuloksen.

Näin ollen olosuhteiden ja tulkintamahdollisuuksien moninaisuudesta johtuen ei kyselytutkimuksella välttämättä olisi saavutettu tässä työssä sellaista aineistoa, josta olisi voitu tehdä yksiselitteisiä johtopäätöksiä. Kuitenkin jatkotutkimuksena tämän aiheen käytännönläheisempi ja konkreettisempi tarkastelu voisi olla mahdollista toteuttaa juuri asiantuntijahaastattelujen muodossa.

Kuten tässä työssä on käynyt ilmi, lakiosajärjestelmä herättää mielipiteitä puolesta ja vastaan. Lakiosajärjestelmällä on pitkät perinteet suomalaisessa jäämistöoikeudessa, mutta sen uudistamiselle on julkisen keskustelun perusteella aihetta. Lakiosa on aikojen saatossa joutunut antamaan tilaa muun muassa lesken tasinkoprivilegin ja vähimmäis-suojan säätämisen yhteydessä. Myös testamentin saajan suojaa on parannettu sallimalla lakiosan suorittaminen rintaperilliselle rahana. Lakiosasääntelyn tulevaisuudesta puhuttaessa olisi mielestäni syytä pohtia myös lakiosan toteuttamisen ja perittävän testamentausvapauden välistä suhdetta. Vaikka perittävä voi lähtökohtaisesti määrätä omaisuudesta haluamallaan tavalla, rintaperillisen lakiosa rajoittaa tätä oikeutta. Seuraavat uudistushankkeet voisivat mahdollisesti pyrkiä edistämään perittävän asemaa.

Perintöön liittyvät kysymykset koskettavat useimpia meistä jossain vaiheessa elämää, joko perillisen tai perittävän asemassa. Suomalainen perintöoikeus on aihepiirinä moniulotteinen ja juridisten kysymysten lisäksi se sisältää runsaasti myös sellaisia asioita, joihin lainsäädännöllä ei voida vaikuttaa. Sukupolvien välisillä tunnesiteillä, ystävyys-suhteilla, elämäntilanteilla, harrastuksilla ja mielenkiinnonkohteilla on painoarvoa, kun pohdimme omaisuutemme jättämistä jälkipolville. Monet perintöoikeudelliset kysymykset eivät ole ratkottavissa ainoastaan lainsäädännön keinoin, vaan usein myös elämässä vallinneet olosuhteet on otettava huomioon. Lain ja käytännön elämän sekoittuminen tekee aiheesta mielenkiintoisen ja mahdollistaa loputtomien vaihtoehtojen synnyn.

LÄHTEET

Aarnio, A. 2004. Testamentin tekijän taivuttelusta. *Defensor Legis* 4/2004, 559–574. Luettu 2.9.2014.

Aarnio, A. & Kangas U. 2000. Suomen jäämistöoikeus I. Lakimääräinen perintöoikeus. 4. uudistettu painos. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Aarnio, A. & Kangas, U. 2008. Suomen jäämistöoikeus II. Testamenttioikeus. 4. uudistettu laitos. Helsinki: Talentum.

Aarnio, A. & Kangas, U. 2009. Suomen jäämistöoikeus I. Perintöoikeus. 5. uudistettu laitos. Helsinki: Talentum.

Aarnio, A. & Kangas, U. 2010. Perhevarallisuus oikeus. Suomenlaki.com [verkkokirja]. Luettu 15.2.2014.

Adoptiolaki 20.1.2012/22.

Avioliittolaki 13.6.1929/234.

Gottberg, E. 2010. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. 5. täysin uudistettu painos. Turku: Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja.

HE 77/2000. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi perintökaaren 7 luvun muuttamisesta.

HE 47/2011. Hallituksen esitys eduskunnalle adoptiota koskevan lainsäädännön uudistamiseksi sekä lasten adoptiota koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen hyväksymiseksi ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta.

HE 91/2014. Hallituksen esitys eduskunnalle isyyslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

Helin, M. 2002. Testamentin muoto. *Lakimies* 7–8/2002, 1153–1167. Luettu 9.8.2014.

Isyyslaki 5.9.1975/700.

Kaisto, J. & Lohi, T. 2008. Johdatus varallisuus oikeuteen. Helsinki: Talentum.

Kaisto, J. & Tepora, J. 2012. Esineoikeus eurooppalaistuvassa Suomessa. Esineoikeuden oppikirja oikeustoimiopillisin ja prosessioikeudellisin lisäyksin. Helsinki: CC Lakimiesliiton kustannus.

Kangas, U. 1998. Kaikella on aikansa. *Lakimies* 6–7/1998, 1079–1088. Luettu 15.2.2014.

Kangas, U. 2002. Johdatus perhevarallisuus oikeuteen. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut.

- Kangas, U. 2004. Lakiosa eilen, tänään ja huomenna. Defensor Legis 4/2004, 575–601. Luettu 15.2.2014.
- Kangas, U. 2012. Perhe- ja perintöoikeuden alkeet. 2. uudistettu painos. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta.
- Kartio, L. 2001. Esineoikeuden perusteet. 2. uudistettu painos. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- KKO 2011:57. Korkeimman oikeuden päätös. Annettu 11.7.2011.
- KKO 2012:90. Korkeimman oikeuden päätös. Annettu 6.11.2012.
- KKO 2012:103. Korkeimman oikeuden päätös. Annettu 18.12.2012.
- Kolehmainen, A. 2011. Suosiolahja – suosimistarkoitus ja sen toteennäyttäminen. Oikeustiede-Jurisprudentia XLIV/2011, 279–330. Luettu 21.9.2014.
- Kolehmainen, A. & Rabinä, T. 2012. Jäämistösuunnittelu. Helsinki: Talentum.
- Korpiola, M. 2010. Lakiosasta luopumassa? Oikeushistoriallinen näkökulma lakiosainstituution taustaan ja tehtäviin. Lakimies 7–8/2010, 1342–1360. Luettu 15.2.2014.
- Laki lapseksiottamisesta 8.2.1985/153.
- Lohi, T. 1996. Puolisoiden väliset lahjat ja rintaperillisen lakiosa. Lakimies 4/1996, 632–652. Luettu 2.4.2014.
- Lohi, T. 2000. Muotovirheinen testamentti ja kiinteistösaannon lainhuudatus. Defensor Legis 6/2000, 936–958. Luettu 2.9.2014.
- Lohi, T. 2004. Avio-oikeus ja kuolinpesän osakkuus. Defensor Legis 4/2004, 618–641. Luettu 5.10.2014.
- Mikkola, T. 2000. Lesken asema jäämistö- ja vero-oikeudessa. Juva: WSLT.
- Norri, M. 2005. Perittävän tahdon tulkinnasta. Defensor Legis 2/2005, 341–348. Luettu 1.9.2014.
- Norri, M. 2007. Perintö ja testamentti. Käytännön käsikirja. Helsinki: Talentum.
- OM 2013. Isyyslain uudistaminen. Mietintöjä ja lausuntoja 56/2013. Oikeusministeriö.
- OM 2004. Perintökaaren uudistamistarpeet. Työryhmämietintö 2004:6. Oikeusministeriö.
- Perintökaari 5.2.1965/40.
- Saarenpää, A. 1994. Perintö ja jäämistö. Jakosäännösten ja jakoon vaikuttavien säännösten tulkintoja. Rovaniemi: Pandecta Oy.

Suutari-Pitkänen, H. 2012. Lesken PK 3:1.a:n mukainen käyttöoikeus ja asumiskustannukset. Turun yliopisto. Oikeustieteellinen tiedekunta. Pro gradu -tutkielma.

Yle 2014. Professori: Suomalaiset pitäisi velvoittaa elättämään omat vanhempansa. [www-sivu] Julkaistu 26.2.2014. Päivitetty 26.2.2014. Luettu 21.10.2014.
http://yle.fi/uutiset/professori_suomalaiset_pitaisi_velvoittaa_elattamaan_omat_vanhempansa_/7108164.